

TC
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI
SİSTEMATİK FELSEFE VE MANTIK BİLİM DALI

**JEAN JACQUES ROUSSEAU VE JOHN STUART MILL'DE
ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Name ER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nurten GÖKALP

Ankara–2009

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Name Er tarafından hazırlanan “Jean Jacques Rousseau ve John Stuart Mill’de Özgürlük Problemi” isimli çalışma, jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Prof. Dr. Nurten GÖKALP

Üye.....

Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK

Üye.....

Doç. Dr. Emel Koç

ÖNSÖZ

Özgürlük, yüzyıllardır üzerinde durulan ve her zaman hayatın içinde süregelen bir problem olarak felsefe içinde yer almıştır. Özgürlüğün neliği, nasıl bir sistemle bireylerin tam olarak özgür olacağı problemlerine birçok kez cevap aranmıştır. Biz tezimizde özgürlük problemini günümüzde hala etkilerini sürdüren Jean Jacques Rousseau ve John Stuart Mill'in bakış açısıyla ele almaya çalışacağız.

Tezimizin giriş bölümü, iki kısımdan oluşacaktır. Birinci kısımda Rousseau'nun ve Mill' in hayatı, eserleri ve felsefeye genel bakışlarına yer vereceğiz. Bu çalışmaları yaparak özgürlük konusunu değerlendirmeye geçmeden önce düşünürlerimiz hakkında temel bir izlenim edinmiş olacağız. İkinci kısımda problemin daha iyi anlaşılabilmesi açısından felsefede özgürlük kavramını ele alacağız.

Tezimizin birinci bölümünde, Rousseau'nun özgürlük problemi ile ilgili görüşleri yer alacaktır. Bu kısımda detaylı olarak düşünürümüzün bakış açısıyla özgürlük konusuna açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Bu görüşler değerlendirilirken Rousseau'nun probleme yaklaşırken ele aldığı kavramlara da değineceğiz. Böylelikle Rousseau'nun düşüncesini bir bütün olarak anlamaya çalışacağız.

İkinci bölümde Mill'in özgürlük anlayışı değindiği temel kavramlar ışığında ele alınarak düşüncesine netlik getirilmeye çalışılacaktır. Mill'in kitaplarının çevirilerinin az olması nedeniyle ulaşabildiğimiz kaynaklar az olmuştur. Bu nedenle tezimizle ilgili değerlendirmelerde bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Sonuç kısmında Rousseau ve Mill'in özgürlük anlayışları karşılaştırılarak konunun günümüzdeki önemine de dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Bu tez Rousseau'nun doğal durumundan uzaklaşan insanın özgürlüğü ile Mill'in faydacı bakışa sahip insan özgürlüğü temellendirmesinin anlamsal içeriğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ana amacımız iki farklı düşünürün gözünden özgürlük söylemini ele almaktır. Çalışmalarımız, Rousseau ve Mill'in düşüncelerini inceleme ve değerlendirmeye yöneliktir.

Çalışmam sırasında birikimlerini benimle paylaşan ve düzeltmelerimde bana rehberlik eden değerli hocam Sn. Prof. Dr. Nurten GÖKALP' e teşekkürlerimi sunarım.

Name ER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ.....	1

I. KISIM

I-JEAN JACQUES ROUSSEAU.....	1
A) Hayatı.....	1
B) Jean Jacques Rousseau'nun Eserleri ve Felsefi Görüşleri.....	5
II-JOHN STUART MILL.....	12
A) Hayatı	12
B) John Stuart Mill'in Eserleri ve Felsefi Görüşleri	17

II. KISIM

I- FELSEFEDE ÖZGÜRLÜK KAVRAMI.....	22
II-FELSEFEDE ÖZGÜRLÜĞÜN TARİHÇESİ.....	24
A) İlkçağ.....	24
1. Sofistler.....	26
2. Sokrates.....	27
3. Platon.....	28
4. Aristoteles.....	29
B) Ortaçağ.....	31
1. Augustinus.....	31
2. Anselmus.....	32
3. Aquinas'lı Thomas.....	33
C) Yeniçağ.....	34
1. Thomas Hobbes.....	36
2. John Locke.....	37
3. Immanuel Kant.....	38

1.BÖLÜM

JEAN JACQUES ROUSSEAU' NUN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

I- JEAN JACQUES ROUSSEAU' NUN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	42
A) Doğa Durumu.....	42
B) Toplum Sözleşmesi.....	46
C) Genel İstenç.....	47
II-JEAN JACQUES ROUSSEAU'DA ÖZGÜRLÜK	51

2. BÖLÜM

JOHN STUART MİLL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

I- JOHN STUART MİLL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	56
A) Liberalizm.....	56
B) Faydacılık.....	60
II- JOHN STUART MİLL'DE ÖZGÜRLÜK.....	63
A) Düşünce Özgürlüğü.....	67
B) Kadın Özgürlüğü.....	70
SONUÇ.....	72
KAYNAKÇA.....	81
ÖZET.....	84
ABSTRACT.....	86

GİRİŞ

I. KISIM

1. JEAN JACQUES ROUSSEAU

A) HAYATI

Aydınlanma düşüncesi içinde yer alan Jean Jacques Rousseau (1712–1778) çağdaşı olan düşünörlere göre, düşünce tarihinde eleştirel bakış açısına bağılı olarak daha derin bir etki bırakmıştır. Rousseau eserlerinde, yaşanan eşitsizlik durumuna dikkat çekerek Aydınlanmanın kendisini de eleştirmiştir.¹ Bu tavır tıpkı yüzyıllar önce Sokrates'in yaptığı gibi çeşitli kimseleri rahatsız etmiştir ve yıllarca zor bir hayat sürmesine neden olmuştur.

Rousseau 28 Haziran 1712'de Cenevre'de doğmuştur.² Annesi doğum yaptıktan sonra vefat etmiştir. Babası saatçilikle uğraşan, keyif düşkünü sefil bir adamdır. Buna rağmen Rousseau'ya okumayı öğretmiş ve edebiyatla ilgilenmesi konusunda onu teşvik etmiştir. Ancak Rousseau babasıyla sadece 10 yaşına kadar yaşayabilmiştir. Babası işlediğı bir suçtan ötürü hapse girmemek için Cenevre'den kaçmıştır.³ İki yıl süreyle Lambercier adında bir Protestan Papazının yanına yerleştirilmiştir. Buradaki baskıcı ortama dayanamayınca akrabalarının yanına yerleştirilmiştir, amcası tarafından birçok işe konulmuş ancak her birinde başarısız olduğı ve baskıya maruz kaldığı için 16 yaşında Cenevre'yi terk etmiştir.⁴

Fransa, Savoia'de Madame de Warens ile tanışmıştır. Daha önce hiçbir şekilde bir eğitim almamış olan Rousseau, Madame de Warens

¹ Ahmet CEVİZCİ, Aydınlanma Felsefesi Tarihi, Ezgi Kitapevi, Bursa 2002, s.190

² A.g.e, s.190

³ Jean Jacques ROUSSEAU, Yalnız Gezenin Düşleri, Bordo-Siyah Yay. Çev. Ester Yanarocak 2005, s.5

⁴ Ahmet CEVİZCİ, a. g. e, s.191

sayesinde düzenli okumalar yaparak yeteneklerini geliştirme şansına sahip olmuştur.⁵

Rousseau, hayatını devam ettirmek için gerekli olan maddi imkânları sağlayacak bir hayata hiçbir zaman sahip olmamıştır. Ancak, tüm bunları düşünmek yerine kamu yararına düşünmeyi ve hiçbir zaman taraftar bulamasa bile her zaman doğru olduğunu düşündüğü şeyi söylemeyi tercih etmiştir.⁶

Rousseau, Madame de Warens'in yanında Lyon'da bir ailenin çocuklarına öğretmenlik yapmak için ayrılmıştır. Ancak sabırlı bir mizaca sahip olmadığı için bu işte başarılı olamamıştır.⁷

Yaşamının bu aşamasına kadar herhangi bir düzen oturtamamış olan Rousseau, yeni oluşturmaya çalıştığı nota sistemiyle Paris'e giderek, burada kendi ile benzer bir geçmişe sahip olan Diderot ile tanışmıştır.⁸

Diderot, Aydınlanma içerisinde etkili olan Encyclopedie'nin editörlerinden biri olmuştur. Rousseau bu sayede Encyclopedie'nin müzikle ilgili maddelerini yazmaya başlamıştır ve Aydınlanma filozofları içerisinde sivrilmiştir.⁹ Bu sıralarda birine giderken Dijon Akademisi'nin "Bilim ve sanat ile onları insan yaşamı üzerindeki ahlaki etkileri" ni konu alan bir ilanını görmüştür. Bunun üzerine Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev'i yazdı ve 1750'de ödül alan bu denemesinde insanın doğal durumunda iyi olduğunu ama toplum ve uygarlığın gelişmesiyle birlikte kötüleştiğini yozlaştığını

⁵ Jean Jacques ROUSSEAU, a. g.e, s.5

⁶ Jean Jacques ROUSSEAU, İtiraf, (Sadeleştiren: Serkan ÖZBURUN), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1988, s.255

⁷ A.g.e, s.302

⁸ Robert WOKLER, Rousseau, Çev: Cemal Atilla, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, s.18

⁹ Jean Jacques ROUSSEAU, Yalnız Gezenin Düşleri, s.5

savunmuştur.¹⁰ Bu düşünceleri Aydınlanma'nın getirdiklerine bir karşı çıkış olarak ilgi görür ve ona ün kazandırır.

Rousseau, aldığı ödülün ardından yapılan kalem tartışmalarına, mümkün olduğunca cevap verirken, Paris'in salon yaşantısından sıkılır. Ansiklopedistlerle olan ilişkisi bozulmaya ve sertleşmeye başlamıştır. Bu sıkıntılara takip edildiği saplantısı ve alınganlığı da eklenmiştir. Dijon Akademisinin açtığı bir yarışmaya daha katılmıştır. "insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı" böylece yazılmıştır. Ancak bu kez ödüllendirilmez. Bu eserinde de insan doğasına olan etkileri inceler ve mülkiyet konusuna değinir. İnsanların doğanın onlara verdiği eşitliği, nasıl değiştirdiği ve bozduğunu anlatır. Tüm bu değişimin insanın özgürlüğünü elinden aldığına dikkat çeker. Bu düşünceleri diğerleri kadar ilgi görmemiştir.¹¹ Sıkıntılı yaşantısından da sıyrılmak için ve sakin yaşam geçirme isteğiyle Montmorency'de, Mont-Louis evine yerleşir. Burada hayatının en verimli dönemini geçirir.¹²

İnziva yeri olarak isimlendirdiği bu yerde ilk "Yeni Heloise" isimli eseri ortaya çıkmıştır. Bu eserinde lirik tarz kullanmıştır. Bu eserinde bir nevi Voltaire'in tiyatro ile ilgili düşüncelerine cevap vermiştir. Böylelikle eski yaşantısı ve dostlarından iyice kopmuştur.

Rousseau yine bu verimli döneminde Emile ve Toplum Sözleşmesi isimli eserlerini tamamlayıp, yayınlamıştır. Emile'de, Rousseau Doğa halini esas alan bir eğitim programını tasarlamıştır.¹³

Bu eğitim programına göre, çocuğun güdüler bastırılmaktan zamansız biçimlendirilmekten, kurallara veya talimatlarla denetim altına alınmaktan

¹⁰ A.g.e, s.5

¹¹ Jean Jacques ROUSSEAU, İnsanlar arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev: R. Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 2006, s.68

¹² A.g.e, s.26

¹³ Robert WOKLER, a.g.e, s.28

ziyade, her birinin uygun zamanda gelişimi sağlanmalıdır. Bu eser diğerlerinden farklı olarak iyimser bir tutumla yazılmıştır.

Bu yeni evde tamamlanan bir diğer eser olan Toplum Sözleşmesinde ise özgürlük ve eşitliğin toplum içinde nasıl sağlanabileceği olgusuna değinmiştir.

Rousseau'nun bu kitaplarında dile getirdikleri ve dinsel kurumlar tarafından hoş karşılanmayan hem Emile hem de Toplum Sözleşmesi yasaklanarak toplatılmıştır. Fransız parlamentosu tarafından kınanarak, tutuklanmayla karşı karşıya kalmıştır.(1762) Bu olaydan sonra hayatını sürgün bir biçimde sürdürmüştür. Sürgünün ilk yıllarında Prusya'ya geçmiştir. Burada hakkında yazılanlara cevap niteliğinde yazılar yazmıştır. Aynı zamanda Cenevre vatandaşlığından çıktığı için yurtsuz kalan Rousseau sürekli sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır.¹⁴ Koruyucuları sayesinde takma isimler kullanarak hayatının geri kalanını sürdürmüştür. 1766 yılında koruyucularından biri olan David Hume ile birlikte İngiltere'ye gitmiştir. Ancak Kendisine komplolar kurulduğu şüphesiyle çok tedirgin bir yaşantı sürdürmüştür ve Hume'u da huzursuz etmiştir.

1770'de tekrar rahatsız edilmeyeceğini öğrenerek Paris'e yerleşmiştir. Burada buluşmasında kuşkularından kurtulmasını sağlayamamıştır. No, ta yazma işine devam etmiştir ve İtiraflar ve Düşler isimli eserlerini tamamlamıştır. Yaşadığı zorlu hayatın sonucunda edindiği paranoyalarıyla 2 Temmuz 1778'de intihar şüphelerini arkasında bırakarak ölmüştür.¹⁵

¹⁴ Jean Jacques ROUSSEAU, Toplum Sözleşmesi, s.11

¹⁵ A.g.e, s.11

B) JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN ESERLERİ VE FELSEFİ GÖRÜŞLERİ

Rousseau, günümüzde de kalıcılığını sürdüren, konu çeşitliliği açısından zengin birçok eser yazmıştır. Eserlerinin her biri kendi alanında temel kaynak olarak kullanılmıştır. *Emile*, eğitim ve psikoloji kuramlarının gelişmesine katkı sağlamıştır. *Toplum Sözleşmesi*, siyaset alanında, özgürlük ve eşitlik denilince akla gelen ilk eserlerden olmuştur. *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, zamanının gelişmelerinin insanları nasıl yozlaştırdığına dikkat çekmektedir. *Eşitlik Üzerine Söylev*, ödül almamış olmasına rağmen, geçmişten günümüze insanlığı incelemesi ve eşitliğin yada eşitsizliğin geldiği durumu göstermesi itibariyle ilgi görmüştür. Anılarını kaleme aldığı *İtirafatlar* ve *Yalnız Gezenin Düşleri*, görkemli eserler meydana getirmiş olan Rousseau'nun iç dünyasını bize sergilerken, aynı zamanda yaşadığı dönem hakkında da bilgiler içermektedir. Bütün bu çalışmaları yanında *Fransız Müziği Üzerine Mektup* isimli eseriyle müziğin insan ve dil üzerindeki etkilerini ifade etmiştir.

Rousseau'nun yayımlanan ilk eseri *Çağdaş Müzik Üzerine Bilimsel İnceleme* isimli eseridir. (1743) Bu eser, müzikle ilgili çalışmalarının ve müziğe olan ilgisinin sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak yeteri kadar ilgi görmemiş olan bu eser birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Eserinde anlattığı yeni müzik sistemi eksik ve hatalı olarak nitelendirilmiştir.¹⁶ Ortaya koyduğu yeni nota sistemiyle ilgili birçok ümit taşıyan Rousseau, sonuç itibariyle umduğunu bulamamıştır. Günümüzde de Rousseau'nun bıraktığı etkiye baktığımızda müzikten ziyade toplum, siyaset ve eğitim üzerine olan düşüncelerinin etkilerini görmekteyiz.

Rousseau'nun ciddi anlamda ilgi gören ilk eseri *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev* isimli ödüllü eseridir. (1750) Dijon Akademisinin "*Bilimlerin ve*

¹⁶ Jean Jacques ROUSSEAU, İtirafatlar II , (Sadeleştiren: Serkan ÖZBURUN), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s.16

sanatların gelişmesi ahlakın düzelmesine yardım etmiş midir?” sorusuna Rousseau yalnız söyleviyle değil, bütün hayatı ve eserleriyle hayır cevabını vermiştir. Rousseau ölünceye kadar bu söylevdeki fikirlere bağlı kalmış ve bütün eserleri sanki aynı fikirlerin genişletilmesi ve ispatlanması için yazılmıştır.¹⁷ Rousseau aldığı ödülden sonra şöhretin ötesinde erdemli ve özgür yaşamının güzelliğine kapılmıştır. Sadece eserlerinde düşündüklerini dile getirmekle kalmamış yaşamıyla da bütün bunları desteklemiştir.¹⁸

Söylev’de Aydınlanmaya egemen olan genel ilerlemeci ve iyimser yaklaşımın tersine, bilimler ve sanatlardaki, kısacası, medeniyetteki gelişmelerin, tabiatında iyi olan insanı bozduğu düşüncesine yer vermiştir. Bilimlerdeki ve sanattaki ilerlemenin fiyatını insanlar toplumsal ahlaktaki çöküşle ödemektedirler. İnsanlar doğal bir şekilde ve kendilerini koruma güdülerini ve tesadüfün bir eseri olarak, eşsiz bir hayatı paylaştıkları doğa durumundan koparak, statü ve zenginliğin daha eşitsiz olarak dağıtıldığı bir tarihsel duruma evrilmektedir, Rousseau’ya göre. Görüldüğü gibi insanın doğal durumunun belirlenimi Rousseau’da Hobbes’un doğal durumundan farklı bir yapı sergilemektedir.¹⁹ Hobbes’da doğal durum insanların barışçıl şekilde yaşadığı bir hayatı simgelemez. Çünkü her insan kendi eğilimlerini gerçekleştirme güdüsüyle hareket eder ve genel bir güvensizlik ortamı oluşur.

İnsan varlığının amacı veya yönelimi, saf ve içten bir şekilde davranışlarında bulunmalıdır. Bir davranışın amacı iyi olma yönelimini açığa vurmaktır. Yani iyi insanın doğasında vardır. Ancak Rousseau’ya göre, bilgi, insan eylemlerini doğasında bulunanları gizleyecek ve gerçek niyetini saklayacak tarzda şekillendirmiştir.²⁰ Yani bilgi insanları bağlayan zincirleri çiçeklerle örter; özgür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarındaki özgürlük duygusunu söndürür.²¹ İnsan doğa durumunda

¹⁷ Jean Jacques ROUSSEAU, Bilimler ve Sanat Üzerine Söylev, s.

¹⁸ Jean Jacques ROUSSEAU, İtiraf, s.93

¹⁹ Ahmet ÇİĞDEM, Aydınlanma Felsefesi, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 45

²⁰ Ahmet CEVİZCİ, a.g.e, s. 193

²¹ Jean Jacques ROUSSEAU, Bilimler ve Sanat Üzerine Söylev, s. 8

sadece kendinin bilincinde olarak yaşamını sürdürürken, kendi türüyle ortak bir yaşantı sürdürmeye başlayınca uygarlık yolunda ilk adımları atmaya başlar. Bu da insanı vahşi durumdan çıkarıp uygarlığın köleliğine sürükler.

Dijon Akademisinin açtığı “İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı” isimli yarışmayla, Rousseau insanı en vahşi halinden itibaren ele alarak, eşitsizliğin “mülkiyet” edinmeyle ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır. İnsanlar ortaya çıkan bu değişikliklerin düzenlenmesi için “devlet” adı verilen kurumun içinde bir araya gelmişlerdir. Ancak yapılan yeni düzenlemeler zorbalıkla daha çok bağdaştığı için Rousseau eserinde herkesin özgürlüğünü koruyarak gerçek sözleşmeyi işleyip ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

İnsanlar bilimi, edebiyatı ve sanatları ilerletmek için çaba harcamasaydı. Cisimlerin oranları, gezegenler, yıldızlar ve böceklerin çoğalması gibi günlük hayatta işe yaramayan detaylar bilinmesiydi, insanlar daha az sağlıklı ya da daha az ahlaklı mı olacaktı? ²² Tarihte bunun doğru olmadığını gösteren örneklerde söz konusudur. Gücü elde bulundurmak için, lüksün, zenginliğin olması şart değildir. Öneli olan insanın içinde barındırdığı doğal eğilimleridir. Fakir bir prens sadece otuz bin kişi ile Keyhüsrev’in hükümdarlığını elinden almıştır. İki ünlü Cumhuriyet dünya imparatorluğu için savaşmış, fakir olanı yenmiştir. Diğer taraftan fakirliğin ne demek olduğunu bilmeyen zengin Roma İmparatorluğu, zenginlikten anlamaya insanların eline düşmüştür. Bu nedenle devlet adamlarının düşünmesi gereken sadece para olmamalıdır. Para birçok şeyi satın alır ancak, ahlak ve vatandaş alamaz.²³

Rousseau, bu şekilde bilginin insanı nasıl bir karmaşa ortamına sürüklediğini ifade ederek, eşitlikçi ortamın bozulma nedenlerinden birini gözler önüne sermiştir. Ayrıca Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*’nda insan türünde fizik ve manevi açıdan iki tür eşitsizlik bulunduğunu söyler. Fizik eşitsizlik doğanın verdiği; üzerinde değişiklik

²² A.g.e, s. 21

²³ A.g.e. s, 23

yapılamayan türdendir.²⁴ İkinci tür eşitsizlik, buraya kadar bahsettiğimiz biçimde insanlığın değişmesi ve ilerlemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Doğal durum, John Locke’unda dediği gibi “ İnsanların doğa yasası sınırları dâhilinde, izin istemeksizin ve başka herhangi birinin isteğine bağlı olmaksızın, eylemlerini düzenlemeye ve mülkleriyle, kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunmaya yarayan yetkin bir özgürlük durumudur.”²⁵

Rousseau, karmaşa içindeki bu ortamın tekrar eski saf haline dönmesi mümkün olmadığına göre, insanların doğalarına uygun eşitlikçi bir şekilde yaşayabileceklerini düşündüğü bir düzen kurmaları gerektiğine inanmıştır.

Toplum Sözleşmesi’nde Rousseau, insanları eşitlik temelinde bir araya getirecek olan düzeni araştırmıştır. “Toplumsal düzen bütün haklara temel olan kutsal bir haktır. Bununla birlikte hiç mi hiç doğadan gelen bir hak değildir bu; birtakım uzlaşılara dayanmaktadır.”²⁶ Sonuçta insanlar geldikleri son durumda yeni bir güç yaratamamaktadırlar, var olan güçleri birleştirmek ve yeni bir hedefe yönelmekten başka bir şey ellerinden gelmemektedir. Bu nedenle benliklerini korumak ve yok olup gitmemek için güçlerini uyumlu bir biçimde bir araya getirmelidirler.²⁷

Toplum üyelerinden her biri kendini tümüyle topluma terk eder. Böylelikle durum herkes için eşit olur. Bu şekilde kişi kimseye bağlanmamış ve başkasına tanınan hakların aynısını elde ettiği için güçlenmiş olur.²⁸ Böyle bir düzenin yönetimi “herkesin kanunları onaylamakla, onları yönetme gücü sağlamakla, şefleri raporları üzerine, kurul halinden önemli kamu işleri üzerinde kararlar vermekle yetindiği, saygı duyulan mahkemeleri kurulduğu,

²⁴ Jean Jacques ROUSSEAU, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, s. 83

²⁵ John LOCKE, Hükümet Üzerine İkinci İnceleme, çev: Fahri Bakırcı, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s.5

²⁶ Jean Jacques ROUSSEAU, Toplum Sözleşmesi, s. 19

²⁷ Age, s.35

²⁸ Age, s.36

bunların çeşitli bölümlerinin birbirinden dikkatle ayrıldığı, adaleti ve hükümeti yönetmek için her yıl yurttaşların en yetenekli, en dürüst olanlarının seçildiği böylece yüksek görevlilerin erdeminin halkın bilgeliğini belli ettiği, yüksek görevlilerle halkın birbirine onur verdiği bir cumhuriyet”²⁹ olmalıdır.

Yaşadığı dönemin çarpıklıklarını açık bir dille ifade eden Rousseau, bu çarpıklıkların belirlenimlerini yaptıktan sonra insan doğasına en uygun yönetimi araştırmakla kalmamış, bu yönetimin getireceği düzenin sürdürülebilmesi için bireyin nasıl eğitilmesi gerektiği ile ilgili düşüncelerini de açıklamıştır. *Emile*’de bir çocuğun eğitiminin nasıl olması gerektiğini anlatarak günümüz de bile etki sürdüren bir eser ortaya koymuştur.

Emile, beş çocuğunu yetimhaneye bırakmış bir babanın yazdığı şaşırtıcı derecede detaylı bilgilere sahiptir. Rousseau, yazdıklarıyla gözlemci yönünü okuyucuya göstermektedir.

Çocuklar her şeyden önce toplumda bir konuma sahip olan ve ileri de yetişkin olacak olan bireylerdir. Buna bağlı olarak kişilik gelişimleri kendileri için olduğu kadar, toplumsal yapı içinde önem arz eder.

Birey dünyaya geldiğinde zayıf bir varlıktır, eğitim sayesinde güçlenir ve hayatını sürdüreceği düzeye gelir. Rousseau, bireyin doğuştan getirdikleri, çevresindeki insanlar ve yaşadığı tecrübeler sonucu olgunlaştığını söyler.³⁰ O halde, bireyin eğitimi Rousseau’nun da önem verdiği gibi özen gösterilmesi gereken bir faaliyettir.

Rousseau insanı, onu yozlaştırdığını düşündüğü tüm etkilerden uzak “Doğa”yı esas alacak bir şekilde eğitmenin yolunu aramıştır. Çünkü insan zayıf bir şekilde doğar ve yaşadığı sürece olgunlaşır. Olgunlaşmasında ve yetkinleşmesinde tecrübeleri rol oynar. Ancak bu tecrübeleri edinirken tek

²⁹ Jean Jacques ROUSSEAU, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, s.67

³⁰ Jean Jacques ROUSSEAU, *Emile*, s. 12

başına değildir. Bu nedenle Rousseau, çocuğu yetiştirenler için de birçok önemli noktaya değinmiştir. Çocuk yetiştirilirken ona öğretilecek şeylerin yanında, özgürlüğünde gerekli olduğu üzerinde durmuştur. Tanınan özgürlük kişinin her şeye boyun eğen ve kendi kararlarını veremeyen biri olmasını engeller. Çünkü çocuğu yaşamdan kopararak aşırı koruyucu bir tutum sergilemek yerine onu donanımlı bir şekilde yaşamın kollarına atmak gerekir. “Hem yaşamak yalnızca nefes almak değildir, işlemektir; uzuvlarımızı, kendimizi özgü yanlarımızı, alışkanlıklarımızı bize var olduğumuz hissini veren bütün donanımlarımızı kullanmaktır. En çok yaşayan insan en çok yıl saymış olan değil, hayatı en çok hissetmiş olandır”³¹ diyerek Rousseau, insanı sadece maddesel boyutuyla öne çıktığı çağına karşı olan tutumunu, duygusal ve kişilik sahibi yönlerine değinerek sürdürmüş olur.

Rousseau, aykırı düşüncelerinin devamı olarak çocukların özgür bir kişilik gelişimi sağlayabilecek şekilde eğitilmesi gerektiğini vurgular. Böylelikle toplumda özgüveni yüksek, kişilik gelişimi muazzam bir şekilde tamamlamış bireyler olur.

Tamamen farklı bir eğitim felsefesi ortaya koyan Rousseau’nun, bu düşünceleri çağında birçok tepkiyle karşılaşmış olsa da, günümüzde çocukların beslenmesinden, tedavilerine hatta oyuncaklarına kadar belirlenimlerin verdiği, tavsiyelerin sunulduğu sağlıklı yaşam seminerleri düşüncelerinin doğruluğunu destekler nitelikte görülüyor.

İnsan kişiliğinin ve kendinin bilincinde olsa da bir toplum içinde yaşadığı için, toplumun kurallarını da iyi bilerek onları gözetmek durumundadır. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* isimli eserinde bu noktaları ele almıştır.

³¹ Jean Jacques ROUSSEAU, Emile, Çev: Ülkü Akagündüz, Selis Kitapları, İstanbul, 2006, s.14

Toplum Sözleşmesi, bir toplum içinde bir araya gelmemizi zorunlu kılanın birey olarak kendi kendimize yetmeyişiğimiz olduğu saptamasıyla başlar. Ancak doğal hallerimize bağlı olarak, toplum içinde boyunduruk altına girmek istemeyiz. Yani özgürlük insanın doğasından kaynaklanır. Bu nedenle insanların toplumu oluştururken özgürlük temelinde bir araya gelmeleri “genel bir talep”tir, Rousseau’ya göre. Bu genel talep bencil bir yapıya sahip olan insanın, kendi haklarını korurken, eşitliğin sağlanabilmesi için herkesin iyiliğini istemesini sağlar.³² Bu sayede insanın kendisini isteyip onadığı, yapı ve tutumuna kendi özgürlük istenciyle bağlandığı bir devlet biçimini gerçekleştirebilmesi mümkün olabilir. Bir devletin yalnızca objesi değil, biçimlenmesinde payı olan bir sujesi de olmalıdır. Bu da devletin buna göre bir yapısı olması yanında, yurttaşı da “genel talep”i varlığının temeli diye duyacak gibi yetiştirmekle olur.³³ Bu sayede “devlet” toplum sözleşmesi ile yurttaşları birleştirmek yanında, özgür ve eşitlikçi kamu ideallerini eğitim ile benimseterek düzenin devamını sağlamış olur.

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*’nde ayrıca, toplumun oluşumu, din, iktidar konularına da değinerek eleştirilerini dile getirmiştir. Din ve politikanın aynı olduğu sanısının, dinin yanlış şeylerle süslenerek halkı olumsuz etkilediği şeklindeki düşüncelerini belirtmesi ve aynı zamanda başından beri eserlerinde belirttiği insanın doğal durumundan uzaklaşmasını onun yozlaştırdığı ile ilgili düşünceleri birçok tepki almasına neden olmuştur. Ancak aynı zamanda bu düşünceler ün kazanmasını da sağlamıştır.

Rousseau’nun siyaset bilimi alanında birçok etkileri olmuştur. Onun felsefesi ile bir yandan intellektualist Aydınlanma sona ermiş, öbür yandan 19. yüzyılın birçok görüşleri, esinlerini bu felsefeden almışlardır.

³² Jean Jacques ROUSSEAU, *Toplum Sözleşmesi*, s. 12

³³ Macit GÖKBERK, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 342

Rousseau'nun Kant, Fichte, Hegel hele Romantizm üzerinde derin etkileri vardır.³⁴

II. JOHN STUART MILL

A) HAYATI

John Stuart Mill (1806–1873) genellikle İngiltere'nin 19. yy'da yetiştirdiği en önemli aydın ve filozof olarak kabul edilir. Eğitim, din, toplum, siyaset felsefesi, siyasal iktisat, etik, epistemoloji ve metafizik alanlarında yaptığı çalışmalarla tanınır. Mill, bu konularda dönemi ve sonrasını ciddi olarak etkileyecek önemli yapıtlar ortaya koymuştur. Özgün bir yazar olmanın ötesinde düşüncelerinin kuramsal ve normatif boyutlarını birbirleriyle doğrudan ilişkilendirerek bütünsel bir bakış getirmesiyle de önemlidir.³⁵

John Stuart Mill 10 Mayıs 1806 tarihinde Londra'da doğmuştur. Felsefe alanında tanınmış James Mill'in çocuğudur. James Mill, John Stuart Mill'i okula göndermeyip eğitimiyle kendi ilgilenmiştir.³⁶

James Mill, Jeremy Bentham ve David Ricardo'yla beraber "felsefi radikaller" adıyla anılan grubun önde gelen üyelerinden biriydi. İngiltere'nin yaşadığı baş döndürücü ekonomik dönüşüm sonucu ortaya çıkan siyasal, toplumsal, iktisadi, ahlaki ve dinsel sorunların her biri felsefi radikallerin ilgilendiği konulardır. Sanayi Devrimi'nin yarattığı sarsıntı toplumsal kurumların yeniden şekillenmesini gerektirmiştir.³⁷ Bütün bu karışık ortam içinde James Mill ve arkadaşları süreçle ilgili toplumsal reform önerileri geliştirmişlerdir.

³⁴ A.g.e, S.343

³⁵ Cengiz ÇAĞLA, John Stuart MİLL, Say Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11

³⁶ Tezer AĞAOĞLU, John Stuart MİLL, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1931, s. 12

³⁷ Cengiz ÇAĞLA, a.g.e, s. 11

James Mill, gündelik işlerine rağmen oğlunu evde eğittiği için John Stuart Mill, babasının düşünce çevresinden oldukça etkilenmiştir.

Mill'in evde aldığı özel eğitimin salt akademik ve zihinsel bir eğitim olduğu söylenebilir. Babası tarafından hazırlanan okuma listelerinde ahlak felsefesi ve teoloji konuları yer almamıştır. Bu sistem Mill'in duygusal boyutunu eksik bırakmış ve psikolojik gelişimini olumsuz etkilemiştir. Böylesine tek yanlı bir eğitim yirmili yaşlarında ruh krizi geçirmesine ve ilerleyen yaşlarında sinir hastalığı çekmesine yol açmıştır.³⁸

Mill, eğitimine üç yaşında Yunanca öğrenerek başlamıştır. Sekiz yaşında Latince öğrenmeye başlamış ve eş zamanlı olarak yüksek matematik denklemlerini öğrenmiştir. Öğrendiği dillerle ilgili okumalarına devam etmiş ve kıyaslamalar yapacak seviyeye getirmiştir.

Mill henüz yedi yaşındayken orijinal dillerinden Latince ve Yunanca'nın temel eserlerini okumuştur. Bu eserlerinden edindiği birikimlere dayanarak tarih kitabı yazma girişiminde bulunmuştur.

Mill, özgeçmişini anlatırken on iki yaşında önemli bir kırılma yaşadığını ifade etmiştir. Bu yaştan itibaren bilgiyi edinme aşamasını geride bırakarak, eleştirme, düşünme ve üretim aşamasına ulaşmıştır. Bu gelişme de babasının, "Hindistan Tarihi" isimli eserine katkıları sırasında öğrendikleri ve David Ricardo'nun etkilerine bağlamıştır. Ricardo, James Mill'in desteği ile Politik Ekonomi'nin Prensipleri isimli bir kitap yazmış ve parlamentoya girerek, önemli görevlerde bulunmuştur. James Mill'de Mill'e, Ricardo' nun eserinden yararlanarak Adam Smith' in siyasi iktisat kuramını aşmasını telkin etmiştir.³⁹

³⁸ Macit GÖKBERK, a.g.e, s. 419

³⁹ Cengiz ÇAĞLA, a.g.e, s.15

Mill'in gençlik döneminde, etkili olan bir faktörde Jeremy Bentham 'la geçirdiği zamandır. James Mill ve Jeremy Bentham çocuğun eğitiminde, psikolojik çevresinin kontrol altında tutulmasının önemine inanıyorlardı. Bu dönem, yaşadıkları Ford Manastırı'nda Mill'in üzerinde bunu gözletleme fırsatı bulmuşlardır. Bu sistem John Locke'un "tabula rasa" bunu gözlemlene fırsatı bulmuşlardır. Boş olan insan zihnine duygu ve düşünceler sonradan kazandırılır. Düşüncesinden hareketle eğitimle ilgili faaliyetlerini şekillendirmişlerdir.⁴⁰

1820 yılında Fransa'ya giden Mill, burada Bayan Bentham tarafından düzenlenen eğitim programıyla piyano, solfej, Fransızca, eskrim, binicilik ve dans dersleri almıştır.⁴¹ Üretimi ve verimliliğini artık doyuma ulaştıran Mill, okuma ve yazma işlemlerini özümseyerek hayat tarzı haline getirmiştir. Yaşadığı bu farklı kültürel ortam sayesinde, farklı ve geniş bir bakış açısı edinmiştir.

Mill, o dönem iki ayrı düşünce tarzının ayrımına varmıştır. İngilizce konuşan ülkelerde hâkim olan bilimci ve indirgemeci Aydınlanma geleneği ve kıta Avrupa'sına etki etmeye başlayan Romantizm. Bu bağlamda insancıl yönü itibarıyla liberalizmin romantizmden bağımsız ele alınamayacağını düşünür. Aydınlanmacı gelenekle, romantik gerçeği uzlaştırmaya çalışmıştır.

17 yaşında, India House'da işe girer ve yine boş zamanlarında entelektüel çalışmalarını devam ettirir. Yine babasının çevresinin etkisiyle felsefi radikalizm çalışmalarını yürütür. Bentham' ın "acıdan uzaklaşma, hazzı yönelme" düşüncesinden hareketle bireyin en geniş çoğunluğun en büyük mutluluğa sahip olması için eğitilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴²

⁴⁰ A.g.e, s. 17

⁴¹ A.g.e, s. 19

⁴² A.g.e, s. 20

James Mill'in kurduğu Politik Ekonomi Kulübü'nden hareketle “*Faydacı Topluluk*” isimli bir yapı oluşturmuştur. Burada çalışmalar rahatça sunularak geniş bir tartışma gurubu kurulmuştur. Gurup ortak amaçların fark edilmesi ile genişleyerek liberal bir kamuoyu oluşturmuştur. Arkadaşları ile birlikte yaptığı çalışmalar sonucu “*Morning Chronicle*” isimli dergide makalelerini yayınlamıştır. Dergi faydacı radikalizmin yayın organı haline gelmiştir.⁴³ Ayrıca, Bentham' ın maddi desteğiyle James Mill 1824 yılında “*Westminster Review*” isimli yayın organı yayımlamaya başlamıştır. Burada yayınladığı makalelerinde oğlu Mill'in yaptığı hazırlıklarından faydalanmıştır.

1826 yılından sonra Mill, toplumun faydası ile ilgili düşüncelerinden tatmin olmaya başlamıştır. Düşünceleri ile pek de etkili olmadıklarını gördüğü için umutsuzluğa kapılmıştır. Bu süreç bir bunalım dönemini beraberinde getirmiştir. Mill babasının etkisi dışında hayatına farklı bir boyut kazandırmıştır.

Marmontel' in hatıralarını okuyan Mill, ümitsizliğinden ayrılarak yeniden okumaya, konuşmaya ve toplumsal konularla ilgilenmeye başlamıştır. O güne kadar hayatın amacını mutluluk olarak kabul ederken, bu fikrinden vazgeçerek saadete götüren başka amaçları benimsemek gerektiği düşüncesine ulaşmıştır. Bu dönüşümden sonra eğitimde duyguların yerini anlayarak toplumun menfaati için önemli olduğunu kabul etmiştir.⁴⁴

Mill, Alman romantiklerini okumaya başladıktan sonra yeni çözüm yolları keşfederek bunalımlı döneminden sıyrılmıştır.

1830 yılında Mill, daha sonra eşi olacak olan Harriet Taylor ile tanışmıştır. Bu tanışmadan kısa bir süre sonra Paris'e giderek, Monarşi'nin

⁴³ A.g.e, s. 21

⁴⁴ Tezer AĞAOĞLU, a.g.e, s.61

kuruluşunu bizzat gözlemlemiştir. Burada orta sınıfın reformlar konusundaki başarısızlığına tanık olmuştur.⁴⁵

1832’de Bentham ve 1836’da James Mill’in ölümleriyle sarsılan Mill, yaşadığı boşluğu romantizm ve muhafazakârlıkla doldurma yoluna gitmiştir. Mill için romantizm, modernliğin en büyük sorunu olan bireysel mutlulukla toplumsal mutluluğun uzlaştırılması konusuna bir çözüm getiriyor gibiydi. Bu düşünceleri, Thomas Carlyle (1795–1881) tanışması etkilemiştir. Carlyle olan samimi ilişkisi demokrasinin işleyişi konusunda şüpheler duymasına neden olmuş, ayrıca erdem ve özgürlük konuları ile yakından ilgilenmesini sağlamıştır.⁴⁶

1840’lara kadar yoğun olarak çalışmış olan Mill, bu tarihten sonra bağımsız ve kendine özgü tarzıyla anılmaya başlamıştır.

1843’de uzun çalışmalar sonucu hazırladığı Mantık isimli eseri yayınlamıştır. Burada bütün bilgilerin tecrübeden geldiğini belirtmiştir.⁴⁷ Bu sıralarda Harriet Taylor ile sohbetleri çerçevesinde düşüncelerinde yeni ilerleme ve değişimler görülmüştür.

İktisat Prensipleri isimli eseri 1848’de yayınlandığında büyük bir etli meydana getirmiştir. Çünkü ekonomi ve güncel, toplumsal konularla ilgili tezlerin ayrıntılı değerlendirilmesini içermektedir.

Harriet Taylor ile yaptığı çalışmalar sonucu “Kadınların Oy Hakkı” isimli denemesini kaleme alır. Harriet Taylor’ ın eşi vefat edince 1851’ de evlenirler. Bu evlilik yaşantısı içinde daha yoğun bir entelektüel paylaşım içerisine girerler. Bu dönem içinde Mill, sadece işi ve eserleri ile ilgilenir ve yoğun bir üretim faaliyeti içine girer. 1854’de Otobiyografi’nin ilk bölümlerini,

⁴⁵ Cengiz ÇAĞLA, a.g.e, s. 28

⁴⁶ A.g.e, s. 30

⁴⁷ Tezer AĞAOĞLU, a.g.e, s. 81

Faydacılık ı ve *Özgürlük* isimli eserlerini yazmaya başlar. 1858'de India House'daki görevinden emekli olur ve Harriet Mill ile tüm zamanını geçirmeyi planlar. Ancak, Harriet Mill hastalanarak Avignon' da vefat eder. Bu ölüm Mill'i derinden etkiler ve uzun bir süre bir şey yazmaz.

Mill, 1859'da *Faydacılık ve Özgürlük* ü bitirir. Faydacılık parçalar halinde "*Frader's Magazine*" de yayınlanır. Eserlerini yayınlamaya devam ederken, çeşitli toplantılara katılarak dikkatleri üzerine toplar. 1865 yılında düşüncelerinden hiçbir taviz vermeden parlamento'ya adaylığını koyar.⁴⁸ Parlamento üyesi olduğu üç yıl boyunca düşünceleri ile dikkatleri üzerine çeker. Kendisinden rahatsızlık duyanlar çoğalınca ikinci kere seçilememiştir ve sakin bir yaşamı tercih etmiştir.

1869'da "*Kadınların Mahkûmiyeti*" eseri yayınlanmıştır. Meselenin tam olarak anlaşılacağı kadar, bu eseri bekletmiştir.⁴⁹

Üç yaşından altmış beş yaşına kadar durmadan ve namuslu bir şekilde çalışan filozof Avignon' da 7 Mayıs 1871 yılında vefat etmişti.⁵⁰

B) JOHN STUART MİLL'İN ESERLERİ VE FELSEFİ GÖRÜŞLERİ

Bireye önem veren Mill, toplumun yararını göz önünde hep bulunduran bir görüşü ortaya koyar. Hem bireye hem topluma önem veren bir tutum, bireyin özgürlüğü birey için en yüksek değerdir. Ama birey unutmamalıdır ki toplum içinde yaşadığı için, toplum için bir değerdir.

Mill, inanç, vicdan ve düşünce özgürlüğünün kuvvetli bir sonucudur. Kadın-erkek tüm insanların özgür bir ortamda, eşit koşullar içinde, özellikle de düşünsel açıdan gelişim göstererek yaşamlarını sürdürmeleri

⁴⁸ Cengiz ÇAĞLA, a.g.e, s. 33- 38

⁴⁹ Tezer AĞAOĞLU, a.g.e, s. 93

⁵⁰ A.g.e, s. 103

görüştüğüdür.⁵¹ Mill, kadınların toplumdaki yeri konusunda her zaman hassas olmuştur. Düşüncelerinde babasının etkilerinin sarsıldığı bir konuda kadınların haklarıdır. Mill eşinin de etkisiyle her zaman kadın-erkek eşitliğinden yana olmuştur.

Mill, bireyi belli bir topluluğun mensubu olmaktan dolayı evrensel psikolojik dürtülerle hareket eden bir varlık olarak kabul etmez. Mill, bu yönüyle bireyi her halükarda rasyonel olarak davranan bir aktör olarak kabul eden klasik liberal anlayışın dışına da çıkmakta ve birçok kişi tarafından “sosyal “ liberal bir filozof olarak tanınmaktadır.⁵²

Mill’in düşüncesinde birey toplum içinde, değerleri olan ve doğal olarak erdemli yaşamı özleyen kişi olarak yer almaktadır. Böyle bir bireyin mutluluk tanımının içinde erdemli bir yaşama duyulan arzu da vardır. Birey erdemli davranarak ya da bir erdemi taşıyarak da mutlu olabilir. Devletin görevi ise insanların yaşamdan en geniş anlamda fayda sağlamalarına ve mutlu olmalarına destek olmaktır.

19.yy başlarında İngiltere’de hala Aristokrasi hakimdir. Orta sınıf oy hakkını belli şartlara göre almıştı. Kadınların ve işçilerin oy verip vermemeleri birçok tartışmaya neden olmaktaydı. Bu ortamda Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi’nin etkileriyle değişim talepleri yoğunlaşmıştı.⁵³ Ancak hala geleneksel yönetimlerle destekleyenler mevcuttu. Mill’in de içinde olduğu faydacı akım ise muhafazakâr düşüncelere karşı “evrensel çıkarları” savunuyordu.

⁵¹ Sibel Öztürk GÜNTÖRE, John Stuart Mill’in Ahlâk Anlayışı, İlyayayınevi, İzmir, 2004, s.87

⁵² John Stuart MİLL, Hürriyet Üstüne, Çev: Mehmet Osman Dostel, Liberte Yayınları, Ankara, 2004, s.6

⁵³ Cengiz ÇAĞLA, a.g.e, s.45

Faydacılık isimli eserinde ele aldıklarıyla İngiliz liberalizmine entelektüel bir temel sağlamıştır. Bireyi siyasal ve dinsel baskıdan kurtarmak için eğitimin önemine değinmiştir. Toplumun düşünce ve inanç yapısında dönüşüm için eğitim anahtar bir kurumdur. Buna bağlı olarak bazı değişikliklere gitmek gerektiğini düşünerek 1832’de ki Reform tasarısıyla seçmen sayısını arttırmışlardır. Ancak bu adaletsiz bir durumu ortaya çıkarmıştır. Sadece belli bir maddi güce sahip olanlar oy hakkı elde etmiştir. Mill, bu tasarıya muhalefet etmiştir. Tasarı sadece en zengin ve en güçlüleri korumaya yaramıştır.⁵⁴

Mill, toplumun ve bireyin ayrı ayrı kendi özelliklerine sahip olması gerektiğini, ancak böyle olursa herkesin üstüne düşen haklara sahip olabileceğini savunmuştur. Toplum ve hakları idare etmek için toplumsal sözleşme icat eden Hobbes, Locke ve Rousseau’ya karşı çıkar. Ona göre toplumu oluşturan her birey, toplumun koruması altındadır ve bu nedenle borçludur ve başkalarıyla birlikte yaşadığı için belirli davranış kurallarına uyması gereklidir. Bu davranışların en temeli başkalarının haklarına ve çıkarlarına zarar vermemektir. Başkasına zarar vermedikçe kişi davranışta bulunmak ve onun sonuçlarına katlanmakta özgürdür.⁵⁵ Özgürlüğün çıkarları ayrıcalıklarından toplumun ancak bir bölümünü yarandıracak elde edilmiştir, herkesi bunda yararlandıran bir hükümet henüz gönderilmemiş bir eksiklik, ⁵⁶ Mill’e göre. Bu nedenle insanın doğasının gözlemlenebilir yasalarına göre türetilen bir devlet özgürlük idealinin tüm insanlara eşit olarak dağıtılması sağlayabilir.

Devlet tarafından sağlanan özgürlük, örgütlenmedeki aksaklıklardan dolayı kötüye kullanılabilir. Mill’e göre, her bir bireyin özgürlüğünü diğerleriyle ilişkileri açısından kötüye kullanmalarını bir şekilde engellemek gerekir, ama toplum tarafından birey üzerinde uygulanacak sınırlamanın meşruluğunu

⁵⁴ A.g.e, s.46

⁵⁵ John Stuart MİLL, Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar, Çev: Alime Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 2005, s.102

⁵⁶ A.g.e, s.159

ahlâki bir şekilde temellendirmek gerekir.⁵⁷ Bir ahlak sistemi kurma kaygısı içinde olmayan Mill, ahlâki bir kurallar bütünü olarak değerlendirmektedir. Ahlâk duygusunun doğuştan olmayıp sonradan kazanıldığını da belirtir. İnsan daha önce konmuş kurallar bütünü içinde eğitilmektedir. Bu eğitimin kazandırdıkları ile de eylemde bulunmaktadır. Eylemlerin iyi ya da kötü oluşu getirdiği fayda ile ölçülmektedir. Ancak insana saygı duyarak bireyselliğin yanında toplumda düşünülmalıdır.⁵⁸

Bu noktada toplumda düzenin, kendi geliştirmiş insanlarla sağlanabileceğini söylemektedir. Bu da eğitim ile gerçekleşecektir. Böyle bir sistem sayesinde, ahlâkın yüksek ölçütü olan “fayda” konusunda bireyler arasındaki uyuşmazlıklar önlenmiş olacaktır. Böylelikle bir takım hareket ve kurallardan oluşan ahlâk, kendine uyulduğu takdirde insanlığa güzel bir hayat sağlayabilir. Görüldüğü gibi ahlâkla ilgili düşüncelerine Jeremy Bentham’ ın “fayda” yı ahlâki davranışın evrensel ilkesi yapan düşünceleri etki etmiştir. Bentham gibi, Mill’de eylemlerimizin ölçütünü mutluluk olarak kabul etmiştir. Ancak mutluluğun niteliği bakımından farklılıklar gösterdiği konusunda Bentham’ dan ayrılır. Mutluluk bazen her şeyden daha değerlidir ya da olağan bir sürecin sonucudur. Bu ona ulaşmak için harcanan çabayla ölçülür. Mill , bireyin mutluluğundan başkalarının mutluluğuna geçiş noktasında da Bentham’ dan ayrılır. Bunu da psikolojik bir yolla, çağrışım öğretisinin yardımıyla temellendirmeyi denemiştir. Kendi başlarına önemsiz olan, ama ilkel gereksinimlerimizi gidermeye yarayan şeyler, çağrışım ile başlı başına değerli şeyler olarak duyulurlar.⁵⁹ Yani çağrışım yasaları doğal olduğundan ahlâk duygusu da doğaldır.

Mill’de çağdaşları gibi iktisadi ve sosyal sorunlara ilgi duymuştur. Çünkü daha öncede belirttiğimiz gibi meydana gelen devrimlerle toplum bir dönüşüm yaşamaktadır.

⁵⁷ Cengiz ÇAĞLA, a.g.e, s.59

⁵⁸ Sibel Öztürk GÜNTÖRE, a.g.e, s.89

⁵⁹ Macit GÖKBERK, a.g.e, s. 422

Mill, bireylerin iktisadi alandaki özgürlüklerinin, devletin mülkiyeti koruma ve güvenliği sağlama görevini kısıtlayacak derecede genişletilmesi fikrine karşı çıkar. Mill, kapitalist sistemin mevcut iktisadi özgürlük anlayışının, “serbest piyasa” , “serbest ticaret”, “özel mülkiyet” ve “üretim ve alışveriş özgürlüğü” kavramlarını kıyasıya eleştirir. Bu kavramlar bölüşümde verimlilik gibi amaçlara hizmet etseler de bireylerin iktisadi özgürlüğü ile yakından ilgilidirler.

Mill herhangi bir iktisadi özgürlük anlayışını benimsemek yerne kendi kapsamlı özgürlük anlayışını farklı ekonomik sistemlerin faydalı yönlerini değerlendirmek üzerine kurmuştur. İktisadi özgürlük, Mill’e göre, hem kişisel bağımsızlığı ve bireyin kolektif öz yönetimini, hem de bireylerin kendi yaşamsal hedeflerine ulaşma amacıyla diğer aktörlere bağlı olmadan hareket etme gücünü ve aynı zamanda diğerleriyle birlikte hareket eden bireylerin iktisadi girişimlerin yönetimine katılımını kapsar.⁶⁰ Birey bu şekilde kendi hayatını, özgür seçimleriyle yönlendirme şansına sahip olur. Yani iktisadi özgürlük bir anlamda insanın özgürlüğünü güven altına alan kurumsal bir araçtır.

⁶⁰ Cengiz ÇAĞLA, a.g.e, s.108

II. KISIM

1- FELSEFEDE ÖZGÜRLÜK KAVRAMI

Özgürlük düşünce hayatında yıllarca üzerine birçok söz söylenmiş, sistemler kurulmuş bir kavramdır. Çünkü özgürlük insandan hiçbir zaman ayrı tutulamayan bir değerdir. Düşünce sistemleri ve bilimde, insanı ve insanla ilgili her şeyi ele aldığı için “insanın özgürlüğü” konusu da her zaman önem arz etmiştir.

Genel tanım itibariyle, özgürlük, bireyin kendi hür iradesiyle hareket etmesidir. Felsefe tarihine baktığımızda da aynı şekilde özgürlüğün dışsal etkilerden bağımsız davranabilme anlamında kullanıldığını görürüz. Ancak insan bir toplum içinde yaşaya geldiği için davranışın sürekli belli sınırları olmuştur. Özgürlüğü değerlendiren düşünürlerde bireyi bağımsız ele almadıkları için toplum içindeki en yüksek özgürlüğü elde etmenin yolunu aramışlardır.

“İnsanın özgür olabilmesi demek, yeteneklerini, eğilimlerini, beğenilerini serbestçe geliştirebilmesi olanaklarına sahip olması demektir. Buysa ancak doğanın ve toplumun nesnel yasalarını insanların kendi yararlarına kullanabildikleri ve gelişmenin bütün ön koşullarını yaratabildikleri özgür bir toplumda gerçekleşebilir. Özgürlük, zorunluluğa karşı koymayı değil, zorunluluğa egemen olmayı gerektirir. Bu egemenlikse, doğanın ve toplumun nesnel yasalarının bilincine varmayı, onları gereği gibi tanıyıp denetleyebilmeyi ve böylelikle onlardan yararlanabilmeyi dile getirir.”⁶¹

Birey kurallarını tamamen kendinin belirleyemediği bir dünya da yaşamaktadır. Ancak akli sayesinde iradesini kullanarak kararlarını kendi verebilmektedir. Bir anlamda sınırları, işleyişi belli bir düzende, aldığı kararlar sayesinde özgürlüğün bilincine varabilmektedir. Böyle bir düzende yaşayan

⁶¹ Orhan HANÇERLİOĞLU, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s.323

birey yinede bu sınırları körü körüne bir determinizm olarak algılamamaktadır. Evrendeki düzenliliğin içinde aldığı kararlarla özgürlüğünü hissetmektedir. Toplumun ya da doğanın belirlenimlerinin bilincine vararak kendi için gerekli biçimde davranır ve yaşantısını şekillendirir.

Friedrich Engels'e göre özgürlük, doğa yasalarından bağımsızlık düşü değildir. İrade özgürlüğü denilen şey, nedeni bilerek karara ulaşmak yetisinden başka bir şey değildir. İnsan bir sorun üstünde karara varma özgürlüğüne sahiptir, ancak bir yandan bu kararın tutarlılığını belirten zorunluluğa bağlılık söz konusudur. Kısacası özgürlük doğadaki zorunlulukları tanıyıp bilerek, hem kendi üstümüzde hem de doğa üzerinde sözümüzü yürütebilmektir.⁶²

Birey yaşantısı içinde bağlı olduğu sınırlılıkları düşünmeden hayatına devam eder. Kararlarını kendi veren birey, kendini ifade etme özgürlüğüne sahip olduğu için aynı noktada sıkışıp kalmaz, toplum içinde gelişip kendini gerçekleştirme fırsatı bulur.

Özgürlük kavramı, bireyin iradesiyle hareket etmesi olarak ele alınsa da farklı düşüncelerin arasında bir ortak nokta dikkati çekmektedir ki, o da bireyin yaşadığı toplumdaki diğer bireylerin haklarına saygı göstermesi gerektiğidir. Aristoteles'in dediği gibi insan sosyal bir hayvandır. Sosyal olması itibariyle özgürlüğünü kullanırken diğerlerini de düşünerek hareket etmek durumundadır. Her birey eşit bir şekilde davranamayacağı içinde özgürlük, tarihsel süreç içinde farklı şekillenmeler geçiren insanlıkla birlikte devletin koruması altına girmiştir. Çünkü “ devlet yönetiminin amacı özgürlüktür.”⁶³ Bireylerin arasındaki adaleti sağlayabilmek için üst bir güç gereklidir. Özgürlük üst bir güç olmasan varlığını sürdüremez. Bencil bir varlık olan insan sınırsız bir özgürlük içinde bırakılırsa kendi menfaatini

⁶² Orhan HANÇERLİOĞLU, a.g.es. 324

⁶³ Coşkun Can AKTAN, İ. Yaşar VURAL, Özgürlük Yazıları, Çizgi Kitabevi, Konya, Ağustos, 2003, s.v

düşünecektir. “Özgürlük bile sahip olmak için sınırlandırılmalıdır.”⁶⁴ Toplumsal yaşamda özgürlük gelişigüzel davranma hakkı olamayacağı için, ancak yasalara uyarak gerçekleşebilecektir. Bu şekilde çağdaş toplum özgürlüğün tüm kesimlere yayıldığı bir düzen ortaya koyacaktır.⁶⁵

Siyasi toplum bireyin doğal haklarının korunmasını sağlar ve güvenlik, adalet gibi hizmetleri üstlenerek, bireylerin başkalarının özgürlük sınırlarına girmesini engeller. Bu bağlamda özgürlük üzerine düşünceler öne süren düşünürler devletin yönetim şekli ve bireylerin sahip olması gereken haklar ve sınırları ile ilgili belirlemelerde de bulunmuşlardır.

2-FELSEFEDE ÖZGÜRLÜĞÜN TARİHÇESİ

Çalışmanın bu bölümü çok geniş bir perspektife sahip olan özgürlük probleminin yıllar içinde geçirdiği evreleri o çağın kendine özgü yapısı içinde göstermek için ayrılmıştır.

A-İLKÇAĞ

Antika yunan felsefesinde insanla ilgili problemlerden önce ilk olarak ilk madde ve varlığın nasıl oluştuğu sorunlarına yanıtlar aranmıştır. Bu nedenle düşünceleri ile ilgili elimize bilgiler geçen ilk filozoflarda doğadaki olaylara yönelik tespitleri görmekteyiz.

İnsana ilişkin tespitlerde bulunan ilk filozof Herakleios'tur.

Herakleios'un amacı varlığın özünü kavramaktır. Ona göre evren boyuna akan bir süreçtir,başı sonu olmayan bir değişmedir. Bu sürekli oluş içinde duran kalıcı bir şey bulduğumuzu sanırsak yanılırız, kalıcı şeyler

⁶⁴ A.g.e, s.v

⁶⁵ Afşar TİMUÇİN, Felsefe Sözlüğü, İnsancıl Yayınları, Ağustos 1998, s. 239

varmış yanılgısına kapılmamız, değişimin kuralsız değil de, belli bir düzene yasaya göre olmasındandır. Herakleitos bu yasaya logos denmiştir.

İnsan aklının logos'u öğrenen birey değişimi ve değişimin arkasındaki yasayı görecektir. Böylelikle aklını kullanmayan insan yığını içinde kalmayacak, kendine ait özgür bir yaşam sürecektir. Logos'u bildiği için birey gelişigüzel hareket etmeyecek, genel kanuna uygun davranacaktır. Yaşadığı hayatın bilincinde olduğu içinde mutlu olacaktır.

İnsanla ilgili ilginç değerlendirmeleri olan bir diğer düşünürde Empedokles'tir. Ancak Empedokles'in değerlendirmeleri insanın duygusal ve ahlaksal yönünden çok fiziksel ve duyuşsal yönleriyle ilgilidir. Kanı insan hayatının en önemli ögesi olarak görmüş ve insanın tüm özelliklerinin, yeteneklerinin Kan sayesinde oluştuğunu söylemiştir. Yani bir doğa bilgini olarak duyuların gösterdikleri üzerinde durmuştur. Biz evreni onunla aynı öğelerden oluştuğumuz için biliriz.

Daha sonraki düşünürleri ele aldığımızda insanla ilgili sorular soran Demokritos'u görmekteyiz. "Doğru bir yaşayışın dayanakları nedir?" sorusunu araştırmıştır. Bu nedenle bir geçiş dönemi olmuştur, Yunan felsefesinden sonra insan problemi öne çıkmıştır.

Demokritos'a göre insan da ateş atomlarından meydana gelmiştir. Bu atomların hareketleri sakin ve ölçülü olduğunda insan mutlu yaşar, ancak çok hızlı hareket ederlerse insan mutsuz olur.⁶⁶

Mutluluğa erişmek isteyen birey, iyiye yönelir. Sadece bireysel olarak fayda sağlayan iyilerden uzak olur. Birey mutlak iyiyi elde etmek ister, ruh dinginliği bu sayede elde edilir. Göreli olan mutluluklar, bireye sadece maddesel anlamda haz sağlarlar. "Mutlu olmak için yapılacak şey, ruh

⁶⁶ Macit GÖKBERK, a.g.e, s.24

dinginliğine erişmek, bunun içinde her türlü sarsıcı tutkulardan duygulanımlardan kaçınmaktır.” Bu da bilgelikle mümkün olur. Gerçek bilgelik yanlış davranışların nedenini bilmek, korkulardan arınmak ve iyiye yönelmektir.

Antikçağ Yunan felsefesinde insanın özgürlüğü problemi üzerinde direkt durulmamakla birlikte o dönemki toplumsal yapıya da bağlı olarak eudaimonist bir yapı sergilemektedir. Bu yapı da bireyi ve bireyin isteklerini ön plana çıkarır. Dolayısıyla bireye yeterli derece özgürlük tanınmıştır. Hatta tanınan özgürlük bireyi bazen aşırı bencil bir yapıya sürüklemiştir.

1. SOFİSTLER

“Sofist “ Yunanca da bilen bilgili kişi anlamına gelmektedir. Daha sonraları siyasette yararlı olmayı öğreten, hitabet sanatı üzerine ders veren anlamlarını da kazanmıştır. Ancak Sofistler içinde yer alan düşünürler içinde verdikleri bilgileri safsataya dönüştüren işi ciddiye almayanlarda olmuştur.

Sofistlere kadar antik Yunan ‘da evrenin ilk maddesine yönelik düşünceler dikkati çekmektedir. Ancak sofistlerle birlikte insana bir yönelim olmuştur. Siyaset “nasıl iyi yurttaş olmalıdır?” sorusuna cevap ararken, ahlak nasıl yaşanması gerektiği ile ilgilenmiştir.⁶⁷

Sofistlerin genel düşünce yapısına göre bilgi görecelidir. Protagoras göre hiçbir şey belli bir şey olamaz, her şey her an başka bir şeye dönüşebilir. Nesnenin nasıl olduğu duyumlara ve duyumların o anki durumlarına bağlıdır. Kimse yanlış bir şey düşünemez herkesin kendine göre bir bilgisi mevcuttur. Bu durumda “insan her şeyin ölçüsüdür, var olanların varlıklarının da,var olmayanların varolmadıklarının da.” Sonuç olarak herkesin ortak bir biçimde genel-geçer olarak doğru sayacağı bir bilgi yoktur.

⁶⁷ Macit GÖKBERK, a.g.e, s.38

Sofistler siyasetle ve söz söyleme sanatıyla ilgilendikleri için bilgi ve mantık çalışmalarına ağırlık vermişlerdir. Bu nedenle direkt olarak özgürlükle ilgili saptamaları dikkat çekmez. Ancak bilgi konusundaki saptamaları onları insan hayatı ile ilgili çıkmazlara götürmüştür. “ Her şey herkesindir” düşüncesi toplum hayatı açısından karmaşalara neden olabilecek niteliktedir. O yüzden Sofistlerde toplum kuralları açısından insanların koyduğu kanunların değil, doğanın koyduğu kanunların dikkate alınması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Doğada herkesin ve her şeyin eşit olduğunu vurgulamışlardır. Yunanlıların o dönemki kölelik düzenine itiraz ederek, bu duruma insanların neden olduğunu söylemişlerdir.⁶⁸

Bilgiyi ele alırken görelî bir biçimde yaklaşımları düşüncelerinin dağılmasına ve ortak değerler kabul etmedikleri için karmaşaya neden olmuştur.

Temelde özgürlük konusundan direkt olarak bahsetmemiş olmalarına rağmen eşitlikçi bir yapıyı savunmaları özgürlük için olumlu bir adımdır. Ancak aynı zamanda savundukları rölativizmin getirdiği karmaşa, insanların birbirlerinin sınırlarını aşmalarına neden olabilmektedir.

2. SOKRATES

Sofistlerle aynı dönemde yaşamış ve onların düşüncelerini öğrenme fırsatı bulmuştur. Sofistler gibi gelenekler üzerine düşünmüştür, ancak rölativizmi kabul etmediği için Sofistlerden ayrılmıştır. Sokrates dikkatli düşünülürse tümel bir bilgiye ulaşılabilirliğine inanmıştır.

Sokrates'te Sofistler gibi pratik yaşamla ilgili konularla ilgilenmiştir. Bir eser yazmayan Sokrates düşüncelerini insanlarla konuşarak aktarmıştır.

⁶⁸ Macit GÖKBERK, a.g.e, s. 43

Amacı sağlam herkes tarafından geçerli bir bilgiye varmaktır. Bu bilgi ona göre epistemedir, episteme hazır bir bilgi değildir. Bu bilgiye çalışarak uğraşarak ulaşılabileceğini söylemiştir. Bilgilerini salt karşındakine aktarmak yerinde ona sorular sorarak bir paylaşım sonucu öğrenme faaliyetini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ruhta uyuyan düşünceleri doğurtmayı hedeflemiştir. Herkeste akıl olduğu için potansiyel bir biçimde doğruyu belirleyebilme yeteneği vardır. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek isterken dikkat çekici olan insanları köle yada efendi eştî olarak görmüş olmasıdır. Toplumda ki keskin ayrımlara rağmen, kölelerinde çeşitli problemleri aydınlayabileceğine inanmıştır.

Sokrates doğa felsefesiyle ilgilenmemiş, insanın pratik hayatıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Düşünceleri ahlak felsefesi açısından önemli olmuştur. Bilgiden elde edilen iyi ona göre insanın mutlu olmasını sağlar ve mutluluk tüm hayatına yansır. Görüldüğü gibi o da antik çağın genel yapısına bağlı bir şekilde eudaimonist bir düşünce yapısı sergilemiştir.

İnsanın öncelikle kendini bilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Kendini bilen insan çevresini ve diğerlerini daha iyi algılayacaktır. Buna bağlı olarak herkesin içinde bir sesin onu yönlendirdiğinden söz etmiştir. Bu düşüncesi yeni bir Tanrı inancı getirdiği iddiasıyla idam edilmesine neden olmuştur.

3. PLATON

Platon, Sokrates'in öğrencisidir. İlk yapıtlarında Sokrates'in etkisi belirgin bir şekilde dikkati çekmektedir. Ancak düşünceleri iyice olgunlaştıktan sonra bazı fikirlerinde değişiklikler görülmüştür. Kendinden önce meydana getirilenlerden farklı olarak sistemli bir yapı ortaya koymuştur. Eserleri incelemeler ve tartışmalar halinde olduğu için görüşlerini sürekli değiştirip en olgun haline getirmiştir.

Platon da hocası Sokrates gibi erdem ve bilgi konusundaki görüşleri ile tanınmıştır. Bilgi ile başladığı görüşlerini erdemli insanda somutlaştırmış ve devlet ile ilgili görüşlerinde pratik yaşamda bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bilgi ile ilgili görüşleri idealist bir yapı sergilemektedir. Doğru bilginin bu dünyadaki bilgi değil, idealar dünyasındaki bilgi olduğunu söylemiştir. Ona göre yeryüzündeki nesneler idealara benzer, insan gördüklerini kavramlar halinde toplayarak, nesnelerin gerçek yapıları hakkında bilgiye sahip olabilirler. Bu şekilde ele alınan konuların gerçek özü bilinebilir.

Nesnelerin gerçek özü ile ilgilenen insan kendi ruhunun yapısını da bilmelidir. Ancak bunu yaparken tek başına olmadığını unutmamalıdır. Birey bir toplumda yaşadığı için Platon, tek kişinin değil devlet içerisinde varolan bireyin mutluluğunu esas almıştır. Çünkü her birey yaşamak için başkalarına muhtaçtır. Ancak herkes eşit değildir. Herkes kendi özelliklerine ve yeteneklerine göre gruplandırılmalıdır, ona göre. Adalet herkesin kendine düşen görevi gerçekleştirmesidir.

Devlet içerisinde keskin ayrımlar dikkati çekmektedir. İnsanların özelliklerine göre sınıflar yer almaktadır. Bu sınıfların sınırlarını devletteki yöneticiler belirlemektedir. Devletin düzeni ve devamı içinde çeşitli ayıklama yöntemleriyle belirlenen bireyler yapabilecekleri işe uygun olarak seçilerek, buna göre yetiştirilmektedir. Herkese aynı eğitimler verilmemektedir.

Platon'daki yapıda, görüldüğü gibi halkın mutluluğu önemlidir. Ancak devletin koyduğu sınırlar ve kurallar çerçevesinde hareket edilmesini önermektedir. Bu yapı içinde de eğitim özgürlüğünden bile söz edilememektedir.

4. ARİSTOTELES

Platon'un öğrencisidir, Akademia'da eğitim alarak, başarıları sonucu burada öğretmen olmuştur. Daha sonra kendi okulunu kurmuş ve burada

felsefe tarihi ve bilimler açısından çok önemli çalışmalar yapmıştır. Kendisinden önceki tüm çalışmaları inceleyip, sentezlemiştir. Bunu yaparken her düşünceye anlayışlı yaklaşmış ve bilginin hemen her kolu ile uğraşmıştır. Buna bağlı olarak yıllarca filozof denilince akla gelen ilk isim olmuştur.⁶⁹

Çalışmalarında kıyas mantığından yararlanmıştır. Her ele aldığı konuyu önce diğer düşünürlerin penceresinden incelemiş, daha sonra kendi görüşlerini belirterek ileri sürülen teorileri eleştirmiştir.

Dönemindeki etkiye ve Platon'un öğrencisi olmasına bağlı olarak Aristoteles'te insan yaşamı ile ilgili olarak eudaimonist bir düşünce yapısı sergilemiştir. Dünyada en iyi olan şey insanı en mutlu kılan şeydir. Ancak insan sosyal bir varlık olduğunu her zaman göz önünde bulundurmalıdır. Her şeyin aşırısı kendine ve çevresindekilere zarar vereceğinden insan "altın orta"yı bulmalıdır.⁷⁰

Pratik yaşamla ilgili en önemli ilke orta yolu bulmaktır. İnsan aklını kullanabildiği için aşırı davranışların ötesinde doğru olanı bulabilir.

İnsan aklını kullanarak seçimlerini yapar ve gerçek mutluluğa ulaşabilir. Kendi gerçek mutluluğunu ararken de sosyal bir varlık olduğunun ve bir devletin içinde yer aldığı bilincindedir.

Devlet kuralları ve ilkeleriyle vatandaşlarının mutluluğunu sağlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken aynı zamanda bireylerin toplumun bu yapısına uygun seviyeye gelmesini sağlamakta devletin görevidir. Yani Aristoteles'teki bu düşünce çerçevesine baktığımızda da filozofların birçoğunda görülen yapı dikkatimizi çekmektedir. Bu birey için sınırsız özgürlüğün söz konusu olmadığıdır. Aristoteles bunu tam olarak dile getirmemiş olsa bile, oluşturduğu sistemde göze çarpmaktadır. Bireyin iradesi sayesinde kendi

⁶⁹ Macit GÖKBERK, a.g.e, s. 68

⁷⁰ Sibel Öztürk GÜNTÖRE, a. g. e, s. 39

seçimleri söz konusudur, ancak yaşıadığı Şartlar çerçevesinde kararlar alabilmektedir.

B) ORTAÇAĞ

Bu dönemde din ve dini dogmalar etkilidir, yapılan çalışmaların konuları bu konular üzerine yoğunlaşır. İlkağdaki durumun aksine insan aklı değil, inançlar düşünce üzerinde etkilidir. İnsanlar toplumda yaşamanın getirdiği belirlenimler dışında inanç ekseninde seyreden düşüncenin sınırlamasına maruz kalmışlardır.

Bu dönemde, kilisenin belirlenimleri ve kuralları ekseninde şekillenen, kayıtsız şartsız bir Tanrı inancının hakim olduğu bir toplumsal yaşayış şekli görülmüştür.

Hıristiyanlığa göre insanın günahkâr olması, doğmuş ve ölümlü olması kadar doğal bir özelliktir. İnsan günahkâr doğar ve bu nedenle lme çarpıtılmıştır. Ancak Tanrı zgr bir seçimle insan olmuş ve insana İsa ile bir olarak yeniden doğmanın yolunu açmıştır. Aksi halde insan kendi kendine bu durumdan kurtulamazdı. Tanrı'nın inayeti olmadan bunu başarması mümkün değildi.

İnsanın özgürce karar vermesi yerine Tanrı'nın kuralları olduğu söylenen kilisenin öğretisine tam itaat etmesi beklenmiştir. Bu itaati gerçekleştirmeyen kişiler ağır şekillerde cezalandırılmışlardır.

1. AUGUSTİNUS

Hıristiyan inançlarını bilimsel bir sistem içine yerleştiren ve Hıristiyan dogmasını kesin olarak kuran Augustinus olmuştur. Augustinus' un felsefesi,

Ortaçağ Hristiyan Felsefesinin çıkış noktası ve bundan sonraki gelişmeleri belirleyen temeldir, bu öğreti genellikle Hristiyan kilisesinin Felsefesidir.⁷¹

Augustinus' a göre bir doğru vardır ve bundan şüphe etmemek gerekmektedir. Algılarımızın, kendimizin varolduğundan şüphe etmeyiz çünkü kendimizi duyumsarız. Bir doğrunun olması demek tüm her şeyden bağımsız bir varlığın olması demektir, ona göre. İnsan ruhu nacak Tanrı'yı anladığı ve ona yaklaşabildiği ölçüde dinginleşir.

Tanrı evreni özgür iradesiyle yaratmıştır, insanı da özgür olarak yaratmıştır. Ancak ilk insan özgürlüğünü kullanarak günah işlemiştir. Bu davranışıyla da Tanrı'dan kopmuştur. Görüldüğü gibi insanın özgür olduğu belirtilmiştir, ancak daha öncede değindiğimiz gibi bu özgürlük sınırsız bir özgürlük değildir. Tanrı'nın izin verdiği sınırlar içinde bir özgürlüktür. İnsan bu sınırları aştığı için Hristiyan inancına göre hala günahkâr sayılmaktadır ve Tanrı'nın inayetini beklemektedir.

2. ANSELMUS

İnancın en yüksek sırlarını akıl ile temellendirmeye çalışmıştır. Yani bütün Ortaçağ Kilise Babaları gibi felsefeyi dogmaları aklî bir zemine oturtmak için kullanmıştır.

Bilgi doğru yargılarla kurulur, yargının doğruluğu da ileri sürdüğü şey varsa kanıtlanır, ona göre. Bütün var olan şeylere baktığımızda mutlak bir varlığın varolduğunu görürüz. Çünkü tek tek değerlerden söz edebilmemiz için onların pay aldığı bir bütünün olması gereklidir. Bu düşünce dizisine göre varolan tüm varlıklardan “mutlak varlık” yani Tanrı'nın varolduğu sonucuna ulaşılmıştır.

⁷¹ Macit GÖKBERK, a. g. e, s. 135

Anselmus bir de ontolojik yoldan Tanrı'nın varlığını ispatlamıştır ve bu düşünceleriyle ün kazanmıştır. Tanrı en yetkin varlıktır tanımlamasını reddettiğimizde, tanım kendisiyle çelişir. Tanrı eksik bir varlık olmuş olur. Ama en yetkin varlık olduğu söylendiğine göre varolması gerekir. Bir anlamda kavramın kendisinden varlığı çıkararak sonuca ulaşmış olur.

Kavramlardan yola çıkan temellendirmesinde ileri giderek Mesih'in gelişini de bu yolla açıklamaya çalışır. İlk günahı ve insanın kefaretinin ödenmesini şemalaştırma yoluna gider. Yine dönemindeki düşünürler gibi insanı Hristiyanlığın dogmaları içinde ele alır, ancak farklı olarak mantıkla ilgili temellendirmeler yapması, inancın anlamak için gerektiği düşüncesini de ortaya çıkarmıştır. Ve bu düşüncelerinden dolayı tepki çekmiştir. Düşünceleri akli ile inancı bağdaştırma ve bir anlamda akla bir nebze özgürlük verme konusunda bir adım olmuştur.

3. AQUINAS' LI THOMAS

Katolik kilisesinin üzerinde hala etkileri süren Thomas, Skolâstik dönemin en büyük düşünürü olarak kabul edilir.

Thomas akıl ile deneysel alanın bilgisinin bütünüyle örtüşmediğini söylemiştir. Onun sisteminde entelekt ile irade zihnin iki büyük gücüdür. İki alanda konuları itibarıyla bize farklı şeyler öğretmektedirler. Entelekt bedenin biçimlendiricisi olan ruhun gücüne sahiptir. İnsanın bilme gücüdür ve beşeri varlığa özeldir. İkinci bilme yetisi olan irade ise insanın isteme gücüdür ve insana özgüdür. İnsan entelektüel yetenekleri ile iradi bir seçmede bulunur.⁷²

Thomas'a göre, akıl sadece inançla ilgili temel noktaları anlayabilmeyi sağlamıştır. İnancın en derin noktalarını anlayabilmek ancak tam bir

⁷² Nurten GÖKALP, Thomas Aquinas ve İrade, Felsefe Dünyası, 2001/2, sayı 34, S. 27

aydınlanmayla mümkündür, bu aydınlanma da ulaşılabilir bir nokta değildir.

Thomas ruh yetilerinde akli ve istenci en temel noktaya koymuştur. İnsan istencini kullanmakta özgürdür, bu sayede ahlaktan söz etmek mümkündür. Çünkü insan davranışlarını özgür seçimleri sonucu gerçekleştirmektedir. Akla dayanan düşünceler iyi olduğu için, bunlara bağlı eylemlerde iyi olarak kabul edilmiştir.

İnsan toplumsal bir düzende yer aldığı içinde devlete bağlı yaşamaktadır. Devlet öğretisi sayesinde de Tanrı'ya yaklaşarak, sonsuz mutluluğa ulaşacaktır.

Anlattıklarımız ışığında görülmektedir ki, Ortaçağ inancın çeşitli öğeler ışığında değerlendirildiği bir dönem olmuştur. Özellikle felsefe inancın akli bir temele oturtularak, mantıksal çerçevede insanlara anlatılmasını sağlamıştır.

Özgürlük, Kilise dogmalarının belirlediği sınırlar içerisinde karşımıza çıkmıştır. Bazı düşünürler, özgürlüğü insan iradesi şeklinde ele alırken, bazıları düşüncelerinde yer vermemişlerdir. Ancak kaynaklardan edindiğimiz bilgilere dayanarak Ortaçağın insanların özgürce düşüncelerini açıklayamadığı bir dönem olduğunu bilmekteyiz. Toplumsal yaşamda herkesin sınırlarının belirlenmesi ve Görüldüğü gibi felsefi düşüncelerini temellendiren düşünürlerde de kilise etkisi dikkati çekmektedir.

C) YENİÇAĞ

Ortaçağ da egemen olan kapalı yapı Rönesans ile birlikte yerini çok sesli bir ortama bırakmıştır. Bu dönemde insan yeniden evreni ve kendini sorgulamaya başlamıştır. Bu sayede insan yeniden birey olduğunun bilincine ermiştir.

Bilimdeki gelişmelerin yanında insanın bu dünyada ki konumu ve yaşantısı bir değer olarak önem kazanmıştır.

Rönesans düşünürlerinden Niccolo Machiavelli(1469–1527) , insan doğasını konu edinmiştir. İnsanı sadece günahkâr olarak ele almamıştır, insanda iyi ve kötünün bir arada yer aldığını belirtmiştir. “Prens” isimli eserinde, Ortaçağın evrensel devlet yapısından sonra ilk kez ulusal devlet şeklini kaleme almıştır. Devleti halkın desteğini alarak yönetmek gerektiğini belirtmiştir ve hükümdara her türlü yönetim detayı hakkında tavsiyelerde bulunulmuştur.⁷³

Yine Rönesans’ın bir diğer önemli düşünürü, Montaigne(1533–1592) ‘de insan yaşamı ve doğasını konu edinmiştir. İnsanı yeniden anlamak için çaba göstermiştir. Çünkü insanın kendini anladığı zaman, doğanın yasalarına da ışık tutabileceğini düşünmüştür. Tüm bunları incelerken insan aklının bunları disipline edeceğini belirtmiştir.

İnsanın, bireysel boyutuyla yeniden önem kazanması, bu yeni düşünce biçimlerine göre yönetimin nasıl olması gerektiği problemini de beraberinde getirmiştir. Devlet biçimleriyle ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan en temelleri Thomas More(1478–1535)’un “Ütopya” ve Thomas Campenella(1568–1639)’nın “Güneş Ülkesi” isimli eserleri olmuştur. İki eserde de ön plana çıkan bütünün iyiliğinin gözetilmesi gerektiği olmuştur.

Francis Bacon(1561–1626) “Yeni Atlantis” isimli yapıtında “bilgi güçtür” savına dayanarak, bilimsel yapının hâkim olduğu bir devlet biçimi ortaya koymuştur. Doğa bilimlerinin ilerlemesi nedeniyle doğaya yoğun bir ilgi göstermiştir. İnsanı doğaya egemen kılacak bir yöntem geliştirmeye çalışmıştır. Bunun gerçekleşmesi içinde insanın önce zihnini özgür bırakması gerektiğini belirtmiştir. Zihindeki idollerini tek tek ele almış ve bunlardan

⁷³ Niccolo MACHIAVELLI, Çev. Semra KUNT, Prens, Alkım Yayınları, Ankara, Ocak, 1997, s. 34

kurtulmak gerektiğini söylemiştir. Tümevarım yöntemiyle olayların neliğini ve özünü kavramaya çalışır. Bu yeni yöntemiyle yaşadığı dönemde doğa bilimlerinin gelişimi açısından önemli bir başarı gerçekleştirmiştir.⁷⁴

Rönesans'la birlikte insan zihninin önündeki engeller kalkmıştır, meydana gelen gelişmeler sayesinde düşünceler daha rahat dile getirilmeye başlamıştır. Ancak yinede düşünce özgürlüğü hiçbir konuda tam olarak sağlanamamıştır. Yine mevcut sistemlere aykırı olabilecek düşünceler eleştirilmiş ve cezalandırılmıştır.

1. THOMAS HOBBS

Hobbes, “Leviathan” isimli eserinde devletle ilgili görüşlerini ifade ederken insan hakkındaki düşüncelerini “insan, insanın kurdudur” diyerek özetlemiştir. Bu cümlede dikkati çeken insanın bencilliğidir. Ona göre insan toplumda yaşamasına rağmen, toplumsal yapıya uyumlu bir varlık değildir. İnsanın ruhunda bencillik vardır. Buna bağlı olarak toplumda yaşayan her birey, kendi isteklerini gidermek ister ve anlaşmazlıklar ortaya çıkar. Bu bireyin doğal güdülerini giderme isteğinin bir sonucudur.

Hobbes' a göre çerçevesini belirlediği bu toplumda, düzeni sağlamak ve herkesin haklarını kullanabilmesi için gerekli olan, tüm bireylerin haklarını bir meclis ya da kişiye devretmesidir. Böylece tüm haklar bir merkezde toplanır ve devlet doğar.⁷⁵ Bu devlet insanı dış güçlere ve aynı toplum içindeki insanların yapabileceklerine karşı korur. Burada Hobbes' un insanın güvenliğine verdiği önem dikkati çekmektedir. Çünkü insanın ana güdüsü kendi varlığını korumaktır. Toplumda sınırlar ve kurallar belirlenmediğinde her birey kendini korumak ve isteklerini gerçekleştirmek için tehlikeli olabilir. Doğa insanı, bu durumu dikkate alarak devletin bir yurttaş haline gelir.

⁷⁴ Macit GÖKBERK, a. g. e, s. 217

⁷⁵ Macit GÖKBERK, a.g.e, s. 252

Doğal durumda insan kendi menfaatine olan durumları iyi ve haklı olarak görür. Herkes elde ettiği şeyleri sahiplenir, her şey üzerinde hak iddia edebilir. Ama genel güvenlik için birleşildiğinde ortak değerler önem kazanır ve düzen sağlanmış olur.

Hobbes' un bu düşüncelerinde yaşadığı dönemde İngiltere'de yaşanan karmaşa ortamının etkisi oldukça fazladır. Kendi yurdunu güvende görmek için deneyimlerinden faydalanarak ortaya bir çözüm koymaya çalışmıştır.

2. JOHN LOCKE

Locke, hiçbir şeyin bilgisine sahip olmadan doğduğumuzu savunmuştur. Ona göre insan bildiği tüm şeyleri gözlem ve düşünme yoluyla öğrenir. Aklımızın yardımıyla dünyayı bir ölçüde kavrayabiliriz.

İnsanın doğuştan gelen bu bilgisizliği toplumsal ve ahlaki kurallar içinde geçerlidir ona göre. Doğadan ve Tanrı'dan insana gelen tek şey, kendini sevme yetisidir. Kendini sevme duygusu ile insan hazza yönelir, ancak hazzın hayatın daimi yönlerine hitap etmesi önemlidir. Çünkü kısa süreli hazlar gelip geçicidir ve insan hayatı içinde vazgeçilmez bir önem arz etmez. Sağlık, güzel şöhret, bilgiyi elde etmek, hayır işlemek gibi hayatın güzel noktalarının verdiği hazlar etkisini yıllarca sürdürebilir ve insanları mutlu eder.⁷⁶

İnsanın bu dünyada edindiği bilgilerin bir sınırı vardır. Çünkü bir kapasitesi vardır. Araştırmalardan verimli sonuçlar elde etmek için öncelikle gereksiz noktaları incelemekten sakınmalıdır. İnsan hürriyeti de bu şekilde sınırlıdır ona göre. Hürriyete getirilen sınırlar sonuçta siyasi toplumun yapısından kaynaklanır. Bir insanın özgürlüğünü başka birinin özgürlüğünün başladığı noktada biter.

⁷⁶ David THOMSON, a.g.e, s. 88–89

Siyasi toplumlarda özgürlük, yasanın belirlediği sınırlar içinde mevcuttur. Böylelikle insanlar özgürlüklerini ne kadar kullanabileceklerinin, sınırlarının bilincinde olurlar.⁷⁷

Siyasal toplum, her bir üyenin doğal iktidarını terk ettiği ve bu iktidarını, korunma için toplum tarafından oluşturulan yasaya başvurudan dışlamayan, bir topluluğa bıraktığı zaman oluşmaktadır. Böylece her bir üyenin özel yargılarının bir kenara bırakılmasıyla, topluluk, oluşturulan sürekli niteliğe sahip kurallarla bütün taraflara karşı aynı mesafede yer almış olur. Topluluktan seçilen yetkililer, yasanın koyduğu özgürlük sınırlarını aşanları cezalandırırlar.⁷⁸

John Locke' da bazı düşünürler gibi toplumda herkesin, eşit haklara ve özgürlüğe sahip olabilmesi için haklarını, ortak yarar için devretmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak böyle bir sistemle o an var olan eşitsizlikler ortadan kaldırılabılır ve Rousseau'da olduğu gibi her birey kendi isteğiyle buna karar verdiği için uygulama konusunda da ortak bir yol bulunmuş olur.

3. IMMANUEL KANT

Kant, felsefeye büyük faydalar sağlamıştır. Kendinden önceki düşünceleri değerlendirmiş, bunları yorumlayarak ve eleştirerek kendi düşüncelerini şekillendirmiştir.

Kant da aydınlanma felsefesi içinde yer almıştır, aydınlanma felsefesinin sorunları ile ilgilenmiştir. Ancak bunları sonuca kadar götürerek aydınlanma düşüncesini aşmıştır. Felsefesi bir çığır açmıştır ve kendinden sonraki birçok probleme kaynaklık etmiştir.

⁷⁷ A.g.e, s. 102

⁷⁸ John LOCKE, a.g.e, s.71

Kant'ın düşünceleri iki dönem halinde ele alınmaktadır. Bunlar; kritik öncesi dönem ve kritik dönemdir. Asıl kendi düşüncelerinin yer aldığı dönem kritik dönemdir. Kritik felsefesinin ana eksenini bilginin ne olduğu, sınırları ve ortaya atılan bilgilerin doğruluklarını değerlendirme ve eleştirmedir. Bilgiyi mantık, bilimler ve metafizik açısından tek tek inceler.

İki ayrı dünyadan söz eder numen ve fenomen, bizim yaşadığımız gerçek dünya fenomen alemidir. Numen âleminde ise idelerin asılları var olmaktadır. Fenomen âlemde her şey koşullara bağlanmıştır ve belli bir düzen içinde süreç devam etmektedir. Bu nedenle fenomen alemde koşulsuz olan ideler yer alamaz.

Kant'ın en çok üzerinde durduğu ideler; ruh, evren ve Tanrı ideleridir. Evrenin başlangıcı, Tanrı'nın zorunlu mu yoksa rastlantılı mı bir varlık olduğu, özgürlük sorunu zihnini meşgul etmiştir. Bu konulardaki sorulara hem olumlu hem olumsuz yanıt verebileceğimiz için bunları antinomi olarak nitelendirmiştir. Kant bu antinomilerden en çok özgürlük sorununa önem göstermiştir.⁷⁹

Özgürlük antinomisini şöyle formüller: TEZ: “Evrende özgürlük il olan bir nedensellik vardır” . ANTİTEZ: “Evrende özgürlük yoktur. Burada her şey, ancak doğa yasalarına göre olup biter.” Kant tek bir nedenselliğin doğadaki tüm olayları açıklayabileceğini kabul etmez. Özgürlüğe kapı açan bir nedensellikte olması gerektiği üzerinde durmuştur. Nedenler hiyerarşisinin başına gidilirse, evrenin bir ilk nedeni bulunur, bu ilk neden kendinin bir nedeni olmadığından özgürdür. Onun gerçek amacı doğadaki nedenleri bu şekilde açıkladıktan sonra, istenç özgürlüğü sorunu aydınlatmaktır. Çünkü bu şekilde tek tek sujelerin özgürlüğü açıklanabilecektir.

⁷⁹ Macit GÖKBERK, a.g.e, s. 352-357

Her şey tamamıyla nedenler zinciri halinde belirlenmiş olsaydı, insanın isteklerinin ve ahlaki seçimlerin bir önemi kalmazdı. İnsan yaptığı davranışlardan sorumlu tutulamazdı.

İnsan fiziksel boyutuyla fenomen dünyanın içindedir, ancak bazı nedenler dizilerini kendiliğinden başlatabilme yönüyle de, doğadaki nedensellik zincirinin dışında kalır. İnsan özgür olarak yaratılmıştır. Bir yönü ne kadar doğaya bağlı olsa da ahlaki varlık olması itibarıyla bir takım kararları kendi alması gerekir. Ahlaki yönüyle de fenomen dünyada değil, metafizik dünyada yer almış olur.⁸⁰

Kant insanı sadece bireysel özgürlük ile ele almaz. İnsan toplumsal bir varlıktır ve aldığı kararların sorumluluklarını taşır. İnsan akli olan bir varlık olduğu için olayları değerlendirebilir, bu değerlendirmeler sonucu salt mutluluğa ulaşamayacağı için insanın hayatta mutluluktan başka bir amacı olması gerekir. Kant'a göre insanın ödevi vardır, bu da iyi istencidir. İyi istenci insanın aklının sesini dinleyerek ulaşacağı noktadır ama insanda bir de eğilimler ve güdüler vardır.⁸¹ Bunlar iyi istenci ile çatışabilirler de, uyushabilirler de. Her iki durumda da önemli olan insanın ödevden doğan sorumluluğa bağlı olarak iyi istencine yönelik seçimler yapmasıdır.

İnsanın özgürlüğü, kendi seçimlerini kendi yapabilmesidir. Ama bu seçimler başıboş bir dünyada değildir. Toplumunda doğanın da kendine göre yasaları mevcuttur. Birey sadece bencil bir şekilde kendini düşünemez, nasıl ki kendi için iyi şeyler temenni ediyorsa bunların toplumdaki diğer bireyler içinde olmasını istemelidir. Bu şekilde insan düzeni bozmayacak şekilde hareket edebilir.

Buraya kadar geçmiş süreçte özgürlüğün nasıl değerlendirildiğini inceledik. Görüldüğü gibi özgürlük başıboş bir biçimde herkesin her

⁸⁰ A.g.e, s. 359

⁸¹ A.g.e, s. 363

düşüncesini gerçekleştirme ve her istediğini yapması olarak algılanmamıştır. İnsan doğada ve bir toplumun içinde yaşar. Herhangi bir insanın her istediğini yapmaya çalışması toplumdaki diğer bireyleri kısıtlamış olur. Yine aynı şekilde doğada da insan her istediğini yapamaz, ancak doğanın izin verdiği kadar özgür olur. Örneğin hiçbir insan uçamaz. Düşünürler de bu varolan yapı içerisinde insanın özgürlüğünü en fazla ne kadar kullanabileceğini ve bu şekilde düzenin nasıl sağlanabileceğini ifade ederek özgürlüğü açıklama yoluna gitmişlerdir.

1.BÖLÜM

JEAN JACQUES ROUSSEAU' NUN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

I) JEAN JACQUES ROUSSEAU' NUN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

A) DOĞA DURUMU

Doğa durumu, siyaset felsefesi ile ilgilenen çoğu düşünür tarafından ele alınmıştır. Düşünürlerin hepsi “doğa durumu” belirlemesini kullanmamış olsalar da, insanın toplumsallaşmadan önceki durumuna değinmişlerdir. Doğa durumu birçok farklı nedenle incelenmiştir. İnsanın doğa durumundaki yaşayış tarzında sahip olduğu haklar, neden siyasal erke ihtiyaç duyulduğu ya da bu doğa durumunun getirdiği sorunlar gibi temel noktalar üzerinde özellikle durulmuştur. Ancak insanın bahsedilen bu dönemdeki hayatının taşıdığı özellikler konusunda ortak bir düşünce ifade edilmemiştir.

Doğa durumu kavramını Rousseau gibi iki önemli düşünür olan Thomas Hobbes ve John Locke da kullanmıştır.

Thomas Hobbes, doğa durumunu olumsuz bir dönem olarak ele almıştır. Doğa durumunda insan, bencil bir varlıktır, Hobbes'e göre. Varlığını koruma güdüsüyle hareket eder. Buna bağlı olarak varlığına zarar verecek her şeyi kötü, varlığını koruyacak her şeyi de iyi olarak adlandırır. Her birey kendi isteklerini tatmin etmek istediği için bir karmaşa ve savaş ortamı meydana gelir. Bu ortamda insanlarda tam bir güvensizlik hâkimdir.

T.Hobbes'e göre, doğa durumunda güvensiz olarak yaşayan insanlar haklarını üstün bir güce devredecek, toplumda uzlaşmayı sağlarlar.⁸²

John Locke, ise teorisini insanların doğa durumundaki haklarına dayandırmaktadır. Doğa durumunda insanlar bütün nimetlerden ayrıcalıksız ve eşit bir şekilde yaralanmaktadır. Bu durum sayesinde insan kendi konusunda sınırsız bir özgürlüğe sahiptir, ancak doğa yansın temeli olan akıl neticesinde diğerlerinin haklarına saygı duymayı da bilmektedir.⁸³ Çünkü, birey kendi varlığını korumak için, diğerlerinin sınırlarını açmaması gerektiğinin bilincine varmıştır. Toplumun düzenine uygun davranması ve saygı duyması kendisi içinde adaletli ortamı sağlamış olacaktır.

J. J. Rousseau, doğa durumunu insanların birbirlerinden haberdar olmadıkları ve yalnız yaşadıkları bir dönem olarak ele almıştır. İnsanın toplumda yaşamaya başlamadan önce tamamen özgür olduğunu belirtmiştir.

Rousseau'nun doğa durumuna netlik kazandırmak istemesi, bu durumda yaşayan insanı anlamadıkça, insan yapısına en elverişli yasaların oluşturulamayacağını düşünmüş olmasından kaynaklanmaktadır.

İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı isimli eserinde, insanları Eşitsizliğe sürükleyen nedenleri araştırırken insanın doğal durumundaki özelliklerine detaylı bir şekilde değinmiştir. İnsanların eşit olduğunu düşündüğü bu durumda, son durumdaki eşitsizliğe nasıl geldiğini örnekleriyle sergilemiştir.

Rousseau, insanı doğa durumunda her zamanki fiziksel görüntüsüne sahip varlık olarak ele alır. Ancak bugünkü durumundan farklı olarak onu hayvanlarla bir görür.

⁸² Macit GÖKBERK, a.g.e, s. 253

⁸³ John LOCKE, a.g.e, s. 6 – 7

İnsan kendi doğal verimliliğine bırakılmıştır. Rousseau'ya göre işlenmemiş doğada yaşarken attığı adımlarla hayvanları gözlemleyen ve taklit eden insan, hayvanlardan farklı olarak içgüdü ile davranmadığı için öğrendiklerini kendine mal eder. Yaşadığı doğaya ve her türlü değişime ayak uydurur hale gelir. Doğa halinde hastalık kaynakları da az olduğu için insanlar birçok ilaca ve hekime ihtiyaç duymadan bir sorunla karşılaştıklarında doğadan öğrendikleri çözümü uygularlar.⁸⁴

Vahşi insan tanımlaması böylelikle hayvandan pek de farklı değildir. Yaşantısını hayvan türleri gibi doğaya uyum sağlayarak sürdürür, tek fark olarak içgüdü ile değil akılla hareket eder. Bu boyutuyla baktığımızda insanın öğrenme yetisi önem kazanır. Vahşi insan, doğadaki gözlemleriyle kendi ve çevresi hakkında bilgiler edinir. Böyle yaşayan insan kendi tecrübeleriyle öğrendiği için Rousseau için doğru olan bir eğitim faaliyeti içerisinde.

“Bizim ilk felsefe ustalarımız, ayaklarımız, ellerimiz ve gözlerimizdir. Bu vasıtalar o kadar özeldir ki, insan elinden çıkan en değerli kitap bile onların yerine geçemez ve onların öğrettiğini öğretmez.”⁸⁵ Bu araçlar öğrenebilmek için zihne yardımcı olurlar ve düşüncelerin gelişmesi için fayda sağlarlar. Ayrıca bu yetilerin yardımıyla gözlemleyerek ve acele etmeden gelişen öğrenme faaliyeti, sadece mürebbiyelerden alınan eğitime göre daha etkili ve kalıcıdır.

Doğa da kendi halinde yaşayan insan için evsizlik, çıplaklık ve günümüz insanının sahip olduğu her şeyde anlamsızdır. Tecrübe yoluyla hayatını sürdürmeyi doğal bir eğitim şeklinde öğrendiği için temel gereksinimleri dışında bir şeyi önemsemez. Kendini güven altına almak için atacağı adımları “özgür” iradesiyle seçer bu özgür irade yardımıyla verilen kararlar insanın yetkinleşmesini beraberinde getirir. Bu yeni durum insanın gelişmesini tetikleyen bir etken olur.

⁸⁴ Jean Jacques ROUSSEAU, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, s. 92 – 93

⁸⁵ Jean Jacques ROUSSEAU, Emile, s. 103 – 104

İnsan türü yayılıp genişledikçe ve genişlemeyle birlikte farkındalıkları arttıkça toplumsal yaşama yönelmiştir. Toplumsal yaşamla birlikte ihtiyaçlarını iş bölümü içinde karşılamayı başarmıştır. Bütün bunlar vahşi insanın özelliklerini kaybetmesine neden olmuştur.⁸⁶ “Doğal yapısına bakıldığında insan, varlıkların en mutlusu olmaya aday gözükür; mevcut koşullara bakarak düşündüğünüzde insan türü bütün türler içinde en acınası durumda gözükür”⁸⁷ Ancak yine de toplumsal yapı içinde insan olmanın anlamı belirir. Önemli olan doğal durumdan uzaklaşmış olsa bile acınacak duruma düşmeden toplumsal ve ahlâksal bir varlık olarak kendini mutlu edecek duygulara sahip olmaktır.

İnsan doğa durumuna geri dönemeyeceğine göre, en azından doğasında bulunan saflık ve doğruluğu toplumsal hayatta yansıtmalıdır.

Doğa durumunda düşmanlık, kıskançlık yani insanı kötü yapan duygular yöneltilecek kişi olmadığından mevcut değildir. Bu duygular insanı öyle etkiler ki sadece kötü yapmakla kalmaz, toplumsal düzene mahkûm hale getirir. Çünkü insan toplumun sağladıklarından vazgeçemez ve doğa durumundaki özgür ruhunu menfaatleri uğruna köleleştirir.

Rousseau doğa durumundaki insanı kendi düşünceleri çerçevesinde belirlemiştir. Çeşitli örneklemelere değinse bile yaşadığı dönemdeki araştırmalardan söz etmemiştir. Toplumsal kuramın tutarlılığı içinde doğa durumunu başlangıca yerleştirip, mantıksal bir zeminde ilerleyerek düşünce sisteminin kabul görmesini sağlamıştır.

⁸⁶ Jean Jacques ROUSSEAU, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı s.124- 217

⁸⁷ John RAWLS, Siyasal Liberalizm, çev: Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ocak, 2007, s. 37

B) TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı isimli eserinde, insanı doğal durumdan başlayarak toplumsallaşmasına kadar ele almıştır. Bunu yaparken insanın vahşi olduğu ilk hallerini açıkça gözler önüne sermiş ve insanın şu an yaşadığı toplumdaki etkilerden arınık olarak ihtiyaçlarını anlamaya çalışmıştır.

İnsanlar doğal durumda yaşarken tamamıyla özgürdür. Sadece fiziksel gereksinimlerini gidererek ve kendini koruyarak yaşamaktadır. Bunu yaparken de hayvanları gözlemlemesi sonucu birçok şey öğrenmektedir, doğa durumu konusunda belirttiğimiz gibi. Bu öğrenmelerle gelişim gösteren insan ırkı çoğaldıkça birbirleri ile iletişime geçerler. Bu temaslar insanların birbirlerine ihtiyaç duymalarına neden olur. Bu ortamda karşılıklı ihtiyaçlar ve bir arada yaşamanın getirdikleri insanın toplumsallaşma yolunda hızla ilerlemesini sağlar.⁸⁸

Toplumsallaşma yolunda hızla ilerleyen insanın fikirleri, duyguları ve akli geliştikçe diğerleri ile olan bağları kuvvetlenir. Toplum içinde insanın kendini koruyabilmesi için kanunlar oluşturulur, ancak bu kanunlar ilerleyen zamanlarda insanlara eşit şekilde hizmet etmez. Bu nedenle insanlar herkesin eşit olacağı bir şekilde yaşayabilmek için bir güç birliği oluşturmak amacıyla, özgürlüğünü tehlikeye atmadan bir oluşum meydana getirmeye yönelirler. Çünkü insanlar yeni güçler yaratamadıklarına ve varolan güçleri kullanmaktan başka ellerinden bir şey gelmediğine göre, kendilerini korumak için bu güçleri tek bir güç etrafında uyumlu hareket ettirmekten başka şansları yoktur.⁸⁹

Toplum üyelerinden her biri kendini tüm haklarıyla topluma terk eder. Çünkü bir kez birey kendini topluma verdiğinden bu herkes için birdir. Bu

⁸⁸ Jean Jacques ROUSSEAU, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, s. 125- 127

⁸⁹ Jean Jacques ROUSSEAU, Toplumsal Sözleşme, s- 35

şekilde olabildiğince mükemmel birlik meydana getirilmiş olur. Bu birlik bir sözleşmeye dayanır, bunların oluşturduğu birlik cumhuriyet yani politik bir bütündür.⁹⁰ Bu politik bütün içinde tüm yurttaşlar aynı haklara sahiptir ve devlet herkesi korur.

Rousseau bu şekilde birleşen insanların egemen varlığın yani devletin kanunlarına uyarak kendi özgürlüklerini güvence altında tutmuş olacaklarını belirtir. Çünkü her üye egemen güce yurttaş olarak tabi olduğu için her şeyden pay sahibidir. Aynı şey tüm bireyler için geçerli olduğundan hiç kimse diğerinin özgürlük sınırını aşmaz.

Toplumsal Sözleşme ile insanın yitirdiği şey, doğal özgürlüğü ve isteyip de elde edeceği şeyler üzerinde sınırsız haktır. Kazandığı ise toplumsal özgürlük ve elindeki şeylerin mülkiyetidir.⁹¹ İnsan toplumda yaşayarak salt isteklerinin kölesi olmaz, kendi koyduğu yasalara uyarak, yani aklını ve iradesini kullanarak özgür olur.

C) GENEL İSTENÇ (İRDE)

Toplum halinde yaşayan bireyler, bütünün birer parçasıdır. Bu bütün içinde tek tek bireylerin kaybolmaması ve haklarının korunması gereklidir. Rousseau yaşanan dönem en uygun çözümü toplumsal sözleşme yapılmasında yani herkesin eşit sayılacağı bir düzen kurulmasında bulmuştur. Böyle bir düzeni sağlayabilmesi ve sürdürebilmesi için genel bir istencin olması gereklidir.

Bireylerin tek tek kendi istençleri söz konusudur. Çünkü her birey kendi amaçlarına ulaşmak ister. Amaçlarına ulaşmaya yönelik davranışlarda bulunur. Ancak bu davranışlar başına buyruk ve sadece kendi menfaatini

⁹⁰ A.g.e, s-37

⁹¹ A.g.e, s-43

düşünür şekilde olamaz. Birey toplumda yaşadığı için toplumun genel istenci ile uyumu sağlamaya yardımcı olmaktadır.

Toplumsal sözleşme ile düzenin sağlanması insanları devlete bağlamaktadır. Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi devamlılığı için gereken, halkın ortak yararı için bir genel istence sahip olmaktadır.

“Genel istenç bütünün ve her bir parçanın korunması ve iyiliğine yönelik yasaların kaynağıdır. Devlet içindeki tüm üyeler ve aralarındaki ilişkilerde haklı yada haksız olmanın sınırlarını belirler.”⁹²

Bireyler kendi istençlerinin, devletin genel istencine uygun olmasına ve bu yönde davranmaya dikkat ederler. Ancak devlette, dünya ve doğa ile uyum içinde olmalıdır. Çünkü her devletin genel istenci dünya ve doğa ile ilişkisi içinde ele alındığında tikel birer istençtir.⁹³ Rousseau, görüldüğü gibi yapay bir kurum olan devlet de doğanın etkisini göz ardı etmemiştir. Devlet kendi bütünlüğü içinde düzeni yasama yoluyla sağlarken yasaların genel istence uyumunun evrensel istence yönelimine de özen göstermelidir. Çünkü devlet kendi bünyesindeki tikel istençleri temsil etmektedir.

Politik bir kurum olan devlette bir araya gelen bireyler kendi istençlerini yaşamayla uygun hale getirerek özgür olmaktadır. Çünkü istençlerinin yasayla uyumlu olması ve bireylerin yasaya uymaları onların haklarını korumalarını ve kullanmalarını sağlar. Bu durum insanların özgürlüklerinin kısıtlanmasına neden olmaz, insan doğuştan özgür bir varlıktır. Toplumsal düzende özgürlüklere sahip çıkabilmesi ve koruyabilmesi için yasaya boyun eğmek gereklidir. Ancak bu, yasa herkesin istencini temsil ettiği ölçüde mümkündür. Böyle olduğu takdirde insan yasaya uymakla kendi istencine uymuş olur. Kendi istencine uyan insanda özgür olur.

⁹² Frederick COPLESTON, çev: Aziz Yardımlı, Felsefe Tarihi Aydınlanma, İdea Yayınları, İstanbul, 2004, s. 95

⁹³ A.g.e, s. 98

Bu noktada genel istencin ne olduğunun ayırtını tam olarak yapmak önemlidir. Genel istenç yukarıda belirttiğimiz gibi devletin bütün üyelerinin istencidir. Ancak bu sözleşmeye imza eden her ferdin iradesinin toplamı yada çoğunluğun kararı da değildir. Genel istenç daha çok kriz anlarında ortaya çıkan vatanseverlik duyguları gibi ahlaksız bir fikirdir. Yani istenci genel yapan şey oyların çokluğundan ziyade, oyları birleştiren ortak bir çıkardır.⁹⁴ Genel istenç söz konusu olduğunda bireylerin özel çıkarlarından söz edilmez. Çünkü bu durum da herkesin istenci bencillikle farklı noktalara sapabilir. Bu nedenle devlette işleyiş genel istencin yansıtılabilmesi için önemli bir unsurdur.

Devlet, her bireyin kendini katılımcı ve söz sahibi hissettiği bir düzen olmalıdır. Rousseau'ya göre. Yönetim gücü bir bütün olarak toplumda kalmalıdır. Toplumu bir bireyin ya da bir grubun yönettiği durumlarda sınırlı bir temsil mümkün olacağına Rousseau böyle sistemlerle ilgilenmemiştir. Onun düşlediği devlet yunanlıların şehir devletleri ya da Cenevre'ye benzeyen küçük anlaşma devletidir.⁹⁵ Böyle devletlerde halkın yönetimde söz sahibi olarak, kendini gerçekten temsil etmesi mümkündür. Bu şekilde de genel istenç özel bir çıkara meyil vermeden tam olarak yansımaları bulmuş olur. Özel oluşumlara izin verilecekse bile bunların sayısını eşit olacak şekilde tutmak gereklidir.

Rousseau'nun genel istencin toplumsal düzende yansımaları ve belli bir düzen halinde ifadesi olarak gördüğü devlet, toplumda başka gruplara izin vermemesi itibarıyla sınırlı bir demokrasiyi ifade ediyor. Bu düşünceleri ise Fransız devrimi sırasında Girondin ve Jakobenler tarafından kiliseye devlet teşkilatına çevirmede ve muhalifleri etkisiz hale getirmede kullanılmıştır.

⁹⁴ David THOMSON, Siyasi Düşünce Tarihi, çev: Ali Y. Aydoğan, Cengiz Şişman, Hüseyin Yılmaz, Hasan T. Kösebakan, İzzet Akyol, Kenan Çayır, Mehmet Demirhan, M. Süreyya Er, Süleyman Kor, Metropol Yayınları Kitapları, İstanbul, Aralık 2006, s- 128

⁹⁵ A.g.e, s. 129

Rousseau'nun genel istençe ilgili düşünceleri görüldüğü gibi bazı çevrelerce devletin genel yapısına itiraz edenlere izin vermeme gibi algılanmıştır ve kendi düşüncelerini temellendirmek için kullanmışlardır. Rousseau genel istenci dinsel hoşgörünün sınırları ile de belirginleştirmeye çalışınca sınırları daha da sıkıştırılmış bir yapı ortaya çıkmıştır. Dini açıdan topluma bakıldığında dinin genel istence olan inancı kuvvetlendireceği düşünülmüştür. Ancak Rousseau inançsız insanların, toplum hayatına uymayacakları için toplumdan çıkarılabileceklerini savunmuştur. Bu düşünceler muhalif güçlere karşı bazı kişilerce kullanılmıştır.

Genel istenç, halkın eşitliğini ve ortak yararını ister, ancak düşünce boyutunda kalmıştır. Çünkü Rousseau'nun “ insan her zaman kendi iyiliğini ister, ama bu iyiliğin nerede olduğunu her zaman göremez: halk hiçbir zaman ifsat edilemez, ama çoğu zaman aldatılır ve işte o zamandır ki, kötüyü istiyormuş gibi görünür”⁹⁶ şeklindeki ifadesinde de görüldüğü gibi toplumla ilgili düşünceleri, halkın düşünceleri ve tavırlarına baktığımızda, değiştirmenin kolay mümkün olmadığı görülmektedir. Halk yeterince bilgilendirilmedikçe büyük birliğin genel istencinin karşıtı durumlar mutlaka ortaya çıkacaktır.

Halkın ortak bir düşüncede birleştirilebilmesi ve bu şekilde düzenin sağlanıp devam ettirilebilmesi için eğitim çok önemlidir. Eğitim sayesinde halkın aydınlanması ve genel istence yönelimi sağlanır. Halk kimseye aldanmaz ve genel istençten yana iyi yönde kararlar alır. Emile isimli eserinde Rousseau, bireyin eğitimi baştan itibaren ele alarak iyi istencine sahip kişilerin nasıl yetiştirileceği konusunda bilgiler verir. Bu sayede sözleşmeyle düzenin sağlandığı toplumda doğru eğitimle genel istence uyumlu, özgür bireyler yer alır.

⁹⁶ Jean Jacques ROUSSEAU, Toplum sözleşmesi, s. 37

II) JEAN JACQUES ROUSSEAU'DA ÖZGÜRLÜK

Özgürlük problemi denilince, Rousseau'nun felsefi sisteminde doğal özgürlük kavramları dikkatimizi çeker. Çünkü Rousseau'ya göre insanlık geldiği son durumda birçok etkiye maruz kalarak doğa durumundan uzaklaşmış ve bu uzaklaşmanın insan üzerinde bireysel, toplumsal ve ahlâki açıdan olumsuz etkileri olmuştur.

Rousseau, Dijon Akademisinin sorularına yönelik olarak yazdığı söylevlerde insanlığın geldiği noktayı iki farklı açıdan değerlendirmiştir. Birinci söylevi olan “Bilimler ve Sanat Üzerine Söylev” isimli eserinde, insan bilgisinde oluşan ilerlemenin, ahlâka olan etkilerini eleştirmiştir. Ona göre, erdem sade ve doğal ruhlarda bulunur; mutluluğa sade insanlar ulaşabilir. Ancak insanlar doğal durumlarından çok uzaklaşmıştır. Edindikleri yeni bilgiler, gelişen sanatlar gerçeği ve doğallığı arka planda bırakmıştır. Bireyler, kendilerini güvensizlik ve kuşku içinde bulmuştur. Bu ortamdan uzaklaşmanın ve eşitlik ortamına dönmenin “sözleşme” ile mümkün olacağı sonucuna ulaşmıştır. Sözleşme ile sağlanan özgürlük ortamının ise iyi bir eğitimle devam ettirileceğine değinmiştir.

İkinci Söylevi olan “İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı”nda, doğa durumu ile ilgili tarihsel bir tablo çizmiştir. Doğa durumundaki insanın yaşantısından başlayan bu tablo, toplumun kurulmasıyla, son bulmaktadır. Doğa durumunda, herkesin fert olarak tek başına yaşamaktayken, bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip “Bu bana aittir” diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan uygar toplumun gerçek kurucusu olmuştur.⁹⁷ Bu adımla “mülkiyet” kavramı tarihteki yerini almıştır. Mülkiyetin gelişmesi ve bireyin egoizmle eşitlik yerini eşitsizliğe bırakmıştır.

⁹⁷ Jean Jacques ROUSSEAU, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, s. 123

İlk duygusu kendi varlığını hissetmesi, ilk özeni de kendi varlığını korumak olan, doğada tek başına özgürce yaşayan insan geldiği bu son durumla birlikte ilerlemiştir. Böylelikle insanı sade yaşantısından uzaklaştırıp sabit bir yere bağlayan uğraşlar hayatta yerini almıştır.

İnsanın başlangıçta “kendini sevmesi” bir egoizm biçimini almış, bu da eşitsizliği büsbütün artırmıştır, zengin ile köle ayrılığı doğmuştur. Eşitsizliğin ortadan kalkmasının sonuçlar tembellik, lüks ve genel düzenin bozulması olmuştur.⁹⁸

Doğa yasalarına aykırı olan mülkiyet edinme nedeniyle bireyler arasında ayrılıklar ve derin farklar belirmiştir. Özgür insanın yerini, mülkiyetin esiri olmuş insan almıştır. İnsanlar hayatlarını sürdürebilmek için düzene ayak uydurmuştur. Rousseau, bu durumu kabul eder ve geriye dönülemeyeceğini düşünür.

“Sonuçta insanlar yeni güçler yaratmadıklarına, vardan güçleri birleştirmek ve bir hedefe yöneltmekten başka ellerinden bir şey gelmediğine göre, benliklerini korumak için güçlerini bu direnci kırabilecek bir güç toplamı meydana getirmekten, bu güçleri tek bir dürtücü, devingen güç aracıyla uyumlu bir biçimde harekete geçirmekten başka çareleri yoktur.”

Güçleri bir araya getirirken toplum biçimi dikkatli seçilmeli ki, birey toplumla birleşmiş bütünleşmişken aynı zamanda eskisi kadar özgür olsun.⁹⁹ Artık doğa durumundaki özgürlüğe dönmek mümkün olmadığına göre, bireyler eşitliği sağlamak için bütün haklarını tümüyle toplumsal sözleşmeye devreder. Bu şekilde herkes haklarını devrettiğinde yitirdiklerinin yanında, hakları korunabileceği için daha da güçlenmiş olur.

⁹⁸ Macit GÖKBERK, a.g.e, s.341

⁹⁹ Jean Jacques ROUSSEAU, Toplum Sözleşmesi, s.35

Haklarını sözleşmeye devreden bireyler, halk olarak “Devletin ’in yasalarına boyun eğerek onun uyruğunda yer alırlar.”¹⁰⁰

Görüldüğü gibi insan toplum sözleşmesiyle doğal halini yitirmiştir. İnsan doğal halinde sınırsız bir serbestliğe sahiptir. Vahşi bir şekilde yaşarken hayvanlardan farkı seçim yapmakta özgür olmasıdır. Bu ortamda kendi korumak, barınmak ve yiyecek bulmaktan başka gayesi olmayan birey, toplumsallaşır ve kökleşirken, zayıf ve korkacak hale gelir. Doğadaki gibi içgüdüleriyle ve cesaretiyle hareket etmek yerine düşünerek hareket eder. Adımlarını özgürce atmak yerine, toplumu ve başkalarını düşünerek sözleşmeye uygun hareket etmek durumunda kalır. Böyle yaşamak durumunda olan birey gerçekten özgür müdür?

Rousseau, bireyi sözleşmeyle topluma bağlayarak onu özgürleştirdiğini düşünür. Ancak, birey tüm haklarını devrettiğinde sadece mülkiyeti korumakla ne kadar özgürdür?

Tüm bireylerin bu şekilde özgürleşmesini, duruma bakarak en iyi yöntem olarak gördüğü için önermektedir. Çünkü gerçek özgürlük, uygarlıkla birlikte kaybolmuştur.

Rousseau’ya göre “Özgürlük elde edilebilir, ama bir kez yitirildi mi, ele geçmez artık.”¹⁰¹ Çünkü doğa durumuna geri dönülemez. Uygar toplumla biçimlenmiş olan birey bu etkileri kendinde sürekli barındırır. Sözleşmeyle meydana gelen devlet insanın bu yazlaşmış durumdan kurtulabilmesi için bir araçtır. Ancak, temsil gücünün kötüye kullanılması için tedbirli olunmalıdır. Aksi halde, özgürlük adına bir araya gelen toplum kendini egemen gücün baskısı altında bulabilir. Bu nedenle Rousseau, egemen varlığın elinde yasalardan başka bir yetki olmaması gerektiği sonucuna ulaşır.¹⁰² Devlette

¹⁰⁰ A.g.e, s.37

¹⁰¹ Jean Jacques ROUSSEAU, Toplum Sözleşmesi, s.82

¹⁰² A.g.e, s.149

asıl egemen olması gereken halktır. Halk, düzenli şekilde devam etmesini kontrol altında tutar. Her ulusun sıradan halkına, kendi işlerinin nihaî yönetimini üstlenme sorumluluğu vermeye çalışmıştır.¹⁰³

Rousseau'nun hem özgürlüğü hem de eşitliği egemenlik ile birleştirmesi, onun yazmalarında son derece özgün bir öge oluşturmakta ve bu öge Rousseau'nun felsefesini, tıpkı kendisi gibi kişisel özgürlük üzerinde değil, aynı zamanda siyasal özgürlük üzerinde durmuş olan Platon, Makyevevelli, Montesqieu ve diğerlerini felsefesinde ayırmaktadır.¹⁰⁴

Rousseau, özgür bireyin nasıl bir yönetimle, özgürlüğünü sürdüreceği belirlemesi yaptıktan sonra günündeki kültürü ve eğitim anlayışını kökten eleştirir. O zamana kadar ki eğitim insanın bireyselliğini, kişiliğini tek yanlı bir gelişmeyle bastırıp ruhu bozmuştur. Rousseau, çocuğun doğa içindeki gereksinmelerini tam bir özgürlük ile gidererek büyümesini ister.

Emilé'i, kırdaki bedenin gerektiği faaliyetleri istediği gibi gerçekleştirerek, duygularını önemseyerek ve kendine güvenli bir biçimde rahat ve özgürce büyür.

Rousseau, özgürlüğü çocuğun doğduğu ilk anda tattığını, doğar doğmaz kol ve bacaklarını oynatma özgürlüğüne sahip olduğunu ancak basit özgürlüğün bile kundakla kısıtlandığı bir dünyada yaşandığını gözlemlemiştir. Ona göre çocuk, hareket etme serbestliğine sahip olmalıdır, aksi olduğunda daha hayatının ilk yıllarında kısıtlanmayı öğrenmiş olur.¹⁰⁵ Bu gibi durumlar yani yetiştirilirken yaşadığı her şey çocuğun iç dünyasında yer edinir.

Sağlıklı bir birey olmaları için, çocuklara gerçek anlamda özgürlük verip az hükmetmek, baskıcı ve aşırı korumacı olmaktan

¹⁰³ Robert WOKLER, a.g.e, s.97

¹⁰⁴ A.g.e, s.96

¹⁰⁵ Jean Jacques ROUSSEAU, Emile, s.14

vazgeçip kendi kendilerine iş başarmalarına imkân vermek ve son olarak başkalarına boyun eğer bir kişiliğe sahip olmalarını engellemek en doğru tutumlarıdır.¹⁰⁶ Bu tutumlar yoluyla benlik bütünlüğüne sahip bireyler toplumda yer almaya başlayacaktır. Ayrıca birey böyle bir eğitimle sınırlarını ve haklarını bilerek, toplumsal sözleşmeye bilinçli bir şekilde kendiliğinden uyacaktır.

Koşulsuz özgürlük, bilinçsiz bireylerin sahip olmak isteyeceği bir şey olarak görülüp bunun bireyin kişisel güvenliğini tehlikeye atmaktan başka bir şey olmayacağını iddia edenler, insanların özgürlükten daha değerli olan güvenlik için haklarını güçlendirilmiş bir otoriteye aktarmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu biçimde insanlar doğal özgürlüklerini, siyasi bir köleliğe ve boyun eğişe dönüştürmüş oluyordu. Rousseau, Toplum Sözleşmesinde bu düşünceyi eleştirir. Doğal durumda uygar topluma geçişimiz özgürlüğü bastırmamalıdır, Rousseau'ya göre.¹⁰⁷ Uygarlığın getirdikleri, insanı kendi kendisinin efendisi yapan “manevi” özgürlüğünü arka plana itmemelidir. Çünkü, salt isteklerin itişine uymak kölelik, kendimiz için koyduğumuz yasalara uymaksa özgürlüktür.¹⁰⁸

¹⁰⁶ A.g.e, s. 27

¹⁰⁷ A.g.e, s. 91

¹⁰⁸ Jean Jacques ROUSSEAU, Toplum Sözleşmesi, s.44

2. BÖLÜM

JOHN START MİLL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

I) JOHN STUART MİLL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

A) LİBERALİZM

“İnsan varlığının en güçlü ihtiyacı, karnının doymasından sonra özgürlüktür.”

John Stuart MİLL¹⁰⁹

Tezimizin bu kısmında “*liberalizm*” adı verilen siyasi düşüncenin öncelikle genel tanımını belirleyip daha sonra John Stuart Mill açısından ne ifade ettiğini açıklamaya çalışacağız.

Liberalizm oldukça yeni bir terimdir. İspanyolca'dan türetilmiş bir kelime olmakla birlikte asıl kökeni Lâtinedir. 19. yy. başlarında İngiltere'de ulusal olmayan politikaları ifade etmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Aynı önemlerde İspanyollarda İngiltere menşeli politikaları ifade etmek için bu kelimeyi kullanmışlardır. Başka bir görüşe göre kelimeyi ilk olarak Adam Smith kullanmıştır.¹¹⁰ Kullanımı yaygınlaşan kavram zamanla geniş bir ifade özgürlüğüne; kişisel, ekonomik ve dinsel geniş bir özgürlük alanına; geçmişte talep edilenden çok daha büyük bir özgürlük alanına sahip olmasını salık veren toplum tasarısı ifade eder hale gelmiştir.¹¹¹

Bireyin, diğerleri ile yaşamasından itibaren, ancak özellikle de toplumsal yapılar resmi birer devlet halini aldığından beri özgürlük ve sınırları

¹⁰⁹ John Stuart MİLL, Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar, s. 187

¹¹⁰ Atilla YAYLA, Liberalizm Liberte Yay. 4. Baskı Ankara 2002 s.15

¹¹¹ Francisco VERGARA Çev : Bülent Arıbaş , İletişim Yay , 1.Baskı, İstanbul, 2006 s. 9

en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Sonuç olarak özgürlükle ilgili toplumsal ve bireysel yorumları ifade eden birçok görüş ortaya çıkmıştır. Liberalizm, bu yorumlar ve görüşler içinde geniş bir özgürlükler yelpazesi talep etmesiyle farklılaşmıştır.

Özgürlük konusundaki farklı yorumlar gibi klâsik lîberaller arasında da farklılıklar ortaya çıkmıştır. Turgot, kendi isteklerine uygun rejimi kurmak için aydın bir krala özlem duymuştur. David Ricardo ve Jeremy Bentham oy hakkının genişletilmesine bel bağlamıştır. Adam Smith John Stuart Mill devletin özel öğretimi incelemekle ve denetlemekle, onun yetersizliklerini tamamlamakla yetinmesini önermiştir.¹¹²Görüldüğü gibi lîberalizmin geniş yelpazesi düşünürler incelendiğinde rahatlıkla fark edilmektedir.

Liberal düşünürlerden birçoğu, liberalizmin özerklik ve bireysellik fikirlerinden yola çıkarak doğrulamaya çalışmışlardır. Kant ve Mill'in kuramları, en çok bahsedilen ve örnek alınan kuramlar olduklarından öne çıkmışlardır. Bu bahsedilen kuramlarda tartışmalardan uzak duramamışlardır.¹¹³ Çünkü özgürlüğün aşırı özerklik içermesinin toplumsal hayatta sorunlara neden olabileceği ile ilgili sıkıntılarda dile getirilmemiştir. Bu sıkıntılar en temel de klasik liberalizmin eşitlikçi yapıya ters düşmesi ile ilgili değerlendirmelerde belirtilmiştir. Klasik liberalizmde dikkati çeken bu yapı daha sonraları yerini farklı yapılara bırakmıştır.

Çağdaş siyasi yelpazeye bakıldığında ise sosyalizm, liberalizm ve muhafazakârlığın içe geçmişliği dikkati çekmiştir. Siyasi hayatta birçok ayrımlar meydana gelmiştir. Klâsik Liberaller daha muhafazakâr bir tutumla anılmış, Amerika'da sol eğilim deyince "liberaller" akla gelir olmuştur. Bu yapı

¹¹² Francisco VERGARA a.g.e. s. 9

¹¹³ Andre BERTEN, P. SİLVEİRA, H. POURTOİS, Liberaller ve Cemaatçiler, çev: B. DEMİR, M. DEVELİOĞLU, Z. Ö. Ü. ENGİN, E. ERGEZENE, S. KOÇ, E. ÖZKAYA, Ç. TANYAR, M. Z. ÜSKÜL, D. YILMAZ, Dost Yayınları, Ankara, 2006 s. 127

entelektüel hayata da yansımıştır.¹¹⁴ Öyle ki liberalizm kelimesi etrafındaki karışıklıklar, Liberalizmin anlamı konusunda da ki farklılıklar dikkati çekmiştir.

Buraya kadar bahsettiklerimizden de anlaşıldığı gibi liberalizm üzerinde farklı tartışmaların ve yorumlamaların yapıldığı konulardan biridir. Ancak genel bir çerçeve belirlersek başta da belirttiğimiz gibi gerek siyasi, gerek toplumsal, gerekse ekonomik hayatta özgürlüğü benimsemektedir. Biz konuya açıklık getirmek ve kısaca bir kaç farklı düşünceye değineceğiz.

John Rawls, siyasi liberalizm ile ilgili belirlemelerinde şunları dile getirmiştir.”siyasal gücü kullanma, esaslarını özgür ve eşit vatandaşların kendi ortak insani akıllarında kabul edilen ilke ve idealler ışığında makul olarak onaylayacakları beklenen bir anayasa uygun düştüğü zaman tam anlamıyla yerinde olmuş olur.”Bu çerçevede adaletin temel sorunları da bu idealler ışığında çözümlenmelidir. Bütün vatandaşların onaylamaların beklediği bir siyasal anlayış, tüm beklentileri akıl çerçevesinde görevini yerine getirir.¹¹⁵

Liberalizmin bu şekilde ifadesi tabî ki genel anlamıyla yani, özgürlüğe verdiği önemle genel tanımıyla bağdaşmaktadır. Aynı siyasal düzende ve aynı anayasaya bağlı kişilerin akıl ekseninde belli bir serbestlik çerçevesinde yaşamalarını temenni eden bir yapı sergilemektedir.

John Locke’a göre insanların tümü doğada özgür eşit ve bağımsız kılınmış olduklarından zorla bir yaptırıma maruz bırakılamazlar, ancak kişi kendisi güvenli ve barışçı bir yaşam sürdürebilmek için bir topluluğun üyesi haline gelir ve geriye kalanları zedelemeyi, onlara zarar vermez. Bu topluluktaki insanların onayıyla hükümet oluşabilir.¹¹⁶ Ancak özgürlük temeline dayalı bir sistem esastır.

¹¹⁴ Atilla YAYLA, a.g.e, s. 20

¹¹⁵ John RAWLS, a.g.e, s. 174

¹¹⁶ John LOCKE, a.g.e, s. 81–86

Genellikle, yönetim ve siyasal yapının eşitlikçi ve özgür bir düzene sahip olması gerektiği ile ilgili düşünceler beyan edilmekle birlikte ekonomik hayatla ilgili düşüncelerde mevcuttur.

Bir ülkeyi emin adımlarla bolluğa götürmeyi araştıran Adam Smith'e göre ekonomik anlamda refahı sağlama da en temel şey zenginlik değil, ilerlemedir. Gelişme sayesinde daha fazla bolluk elde etme yolunda ilerlenir ve çalışanlar ilerlemeye katkıda bulundukları için mutlu ve rahat olurlar ¹¹⁷Adam Smith, özgürlükle gelişmenin sağlanamayacağı durumlara alternatif çözümler üretmeye çalışmıştır. Ancak ulaştığı sonuçlara bağlı olarak insanların daha çok mutlu olabilecekleri düzenlemeler ve diğer yazarların tespit ettiklerinden fazla özgürlük öngörmüştür.

Liberalizmin de diğer toplum tasarımları gibi, toplumsal düzeni sağlayacak ve insanları mutlu edecek sistemi ifade etmeye çalışır.

Asıl temel konumuz olan düşünür John Stuart Mill, toplumsal hayattaki kurumların birbirine karıştırılmamasından yana bir tavır sergilemiştir. Eğitim, ahlâk, siyaset, basın gibi toplumsal kurumların alanlarının serbestçe birbirinden ayrı faaliyet alanları olması gerektiğini düşünmüştür.

Mill, düşüncelerinin temeline bireyin ahlâki ve siyasi taleplerini yerleştirir. Bu aklın kullanımının temel toplumsal çelişkileri çözebileceği ve insanın geleceğinin geçmiş üzerine yükseleceği inancına dayanmaktadır. ¹¹⁸Birey, daha önce meydana gelmiş olan toplumsal sorunları bugün aklının geldiği seviyeyle çözebilir. Bu sayede sürekli bir yenileşme faaliyeti söz konusu olur. Bu boyutuyla Mill'in liberalizmi yeniliğe açık bir yapı sergiler.

Mill'e göre; toplum herhangi bir sözleşmeye dayanmasa bile her bireyin elde ettiği faydada karşılık, toplumdaki diğer bireylere karşı

¹¹⁷ Francisco VERGARA, a.g.e, s. 78–79

¹¹⁸ Tahir Erdoğan ŞAHİN, Siyaset Bilimine Giriş, Dikey Yayınları, Ankara, 2006, s.136

yükümlülükleri vardır. Herkes toplumu ve bireyleri zarardan korumak için üzerine düşenleri yaptıkları takdirde hak ve adalete uygun bir ortam gerçekleşir.¹¹⁹ Mill pratik yaşama yönelik düşünceleriyle hâlâ canlılığını koruyan bir düşünce geleneğini, liberal bakış açısını tanımlamaktadır. Bu bakış açısını hem bireysel hem de toplumsal bir sentezle herkesin haklarının korunduğu, ekonomik sahada adaletin olduğu bir toplum idealiyle sonuçlandığını söyleyebiliriz. Tüm bu belirlenimleri yaparken insan doğası ve mutluluğunu göz ardı etmemiştir. İnsanın mutluluğu için faydayı gözettiğini belirten Mill'in bu görüşlerine diğer bölümde değineceğiz.

B) FAYDACILIK

Faydacılık 18. yy. da Jeremy Bentham ve bazı düşünürler tarafından öne sürülmüştür. Ancak Epikür gibi Antik Yunan filozoflarına kadar geri gidilebilir. Düşünce sistemleri en başta evreni, evrende yaşatan insanı anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Faydacı filozoflar ise yaşantıyla ilgili ana noktaları izah ederken sonucun sağladığı fayda üzerinde durmaktadırlar.

Faydacılık, iyi ve doğrunun teorisidir. İyinin teorisi olarak faydacılık, nesnel değerlere dayanır. Çünkü bu açıdan bakıldığında iyi en fazla fayda, zevk ve tatmin sağlayandır. Doğru teorisi olarak faydacılık önemser. Doğru hareket en fazla faydayı verendir.

Bentham, faydacılığı ahlâki kurallar ve toplumsal düzene katkıları bağlamında “daha çok kişinin mutluluğu” olarak düşünür. İnsanlar toplumsal yeniliklerde en fazla mutluluk için akıl ve bilim çerçevesinde örgütlenerek daha sağlıklı bir sonuca ulaşabilecektir, bu anlayışa göre.¹²⁰

Faydacılığın başka bir yansıması olarak bakabileceğimiz bir diğer boyutta Amerika'daki yansımalarıdır. Faydacılığın Amerika'daki kökleri 19.

¹¹⁹ MILL, Hürriyet Üstüne s. 130

¹²⁰ Tahir Erdoğan ŞAHİN, a.g.e, s. 130

yy. 'a dayanmaktadır. William James 'inde içinde bulunduğu bir grup tarafından fikirlerin paylaşıldığı bir düşünce ortamında şekillenmiştir. Bu bağlamda düşünceleri şekillenirken Bentham ve Mill'in öğretilerinin de düşüncelerine etkisi yüksek olmuştur.

Faydacılığın Amerika'da yer edinmesi ancak Charles Sanders Peirce'in pragmatizmi teşvik ettiği bir makalesinin kabul görmeye başlamasıyla olmuştur. Daha sonra makalenin de etkisiyle Pragmatizm kavramı "Century Dictionary " isimli sözlükte yayınlanmış ve düşünce akımı olarak kendine yer edinmiştir. Sonraki dönemlerde William James, Clarence Irving Lewis, John Dewey ve G.Herber Mead bu akımın temsilcileri olmuşlardır.

Pragmatizm, pratik aktivitelerdeki sonuçların getirdiği ya da getireceği yararı insanın çabalarının ilk amacı olarak belirlemiştir. Ancak, sadece eylemi ve sonucu yücelten basit bir felsefe değildir. Amaçları değerlendirirken, sürecin ve eylemlerin değerlendirmesini de göz ardı etmemiştir.¹²¹

Mill'de faydacılığı yüzeysel bırakmamış, insan hayatı içinde tutarlı bir biçimde ifade etmeye çalışmıştır.

"Özgürlük adını hak eden tek özgürlük, başkalarını saadetlerinden mahrum etmeye ve onların saadet elde etme gayretlerine engel olmaya kalkışmadığımız müddetçe kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda arama özgürlüğüdür."¹²² Görüldüğü gibi özgürlük vazgeçilmez olan temel düsturdur, ancak bireyin kendi mutluluğunu düşünmesi ve bunu diğerlerini de düşünerek elde etmeye çalışması özgürlüğün en temel noktasıdır. Bu düşünceden faydanın temel amaç olduğu gibi bir anlam çıkarılmamalıdır.

¹²¹ C. S. PEIRCE, W. JAMES, C. I. LEWIS, J. DEWEY, G.H MEAD, Felsefi Metinler: Pragmatizm, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 7 – 58

¹²² John Stuart MILL, Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar, s. 45

Mill, klâsik faydacılar gibi (Bentham ve James Mill) sürekli fayda peşinden koşmanın doğruluğunu kabul etmemiştir. Mill, amaca önem gösterdiği gibi, amaca ulaşmak için yapılan eylemleri ve insanların farklılıklarına da önemsemiştir. Buna bağlı olarak ahlâki bir varlık olan insanın yaşamının sadece maddi değil, manevi zevklerle anlamlı olabileceğinin altını çizmiştir. Sadece maddiyatçı bir düzen insanlar arasındaki eşitliği zedeleyebilir, adaletsiz bir yapı ortaya çıkar. Ancak fayda açısından adalette önemli bir kavramdır, çünkü adalet insanların refahı için gerekli koşulları gözetir. İnsanlar birbirlerinin özgürlüklerine haksız müdahaleden kaçınırlar. Böylelikle herkesin faydasının gözetildiği bir toplum oluşur.

Bunlara bağlı olarak insan yaşamının maddi boyutunu ifade eden ekonomide de adaletli bir dağılımın esas olması gerektiğini belirtmiştir.

Mill, düşüncelerini şekillendirirken insan yaşamını bütün olarak ele almış ve kendi çözümlerini de bütünü düşünerek belirlemiştir. Faydacılıkla ilgili düşüncelerine baktığımızda da bu açıklıkla görülmektedir. İnsan yaşantısında en önemli öge olarak özgürlüğü belirlerken, toplumsal hayatı, her bireyin tek tek amaçlarını ve insanın ahlâksal bir varlık olduğu göz ardı etmemiştir.

Mevcut sistemdeki adaletsizlikleri düzeltmek zor olduğundan bunlar içinse tedbirler alma gerektiğini söylemiştir.¹²³

¹²³ Atilla YAYLA, a.g.e, s. 96

II) JOHN STUART MILL'DE ÖZGÜRLÜK

Mill'in özgürlük anlayışı, Hürriyet Üstüne isimli eserinde değindiği ünlü “serbestlik” tanımından farklıdır. Mill serbestlik ilkesi doğrultusunda kişinin “kendisini ilgilendiren tercihler ve eylemler” olduğunu, bunların bireyin kısıtlanmaması gereken kişisel özgürlük alanında yer aldığını belirtir. Mill'in özgürlük kavramsallaştırmasını tam olarak anlayabilmek, bireysel özgürlüğün ne anlama geldiğini açıklayan anlayışını nasıl geliştirdiğini görmek amacıyla serbestlik ilkesinin ötesine bakılmalıdır.

Kişisel özgürlüklerin analizi yapılırken, bireylerin siyaset, iktisat, eğitim, toplumsal cinsiyet ve evlilik bağlarının da hesaba katılması gerekir. Serbestlik ilkesi, özgürlüğün sadece Mill'in ilgilendiği yönlerinden birini güven altına alan kurumsal bir araçtır.

Bağımsız bireyler olarak özgürlüğümüz “diğerlerini yolundan alıkoymadan yada çabalarını hiçe saymadan, kendi seçtiğimiz yolda kendi iyiliğimiz için çalışmaktır”¹²⁴

Mill'in özgürlük anlayışı, en doğru şekilde, bireylerin kendi kaderini tayin hakkını elde etme gücü açısından anlaşılır. Yani Mill'e göre bireyler kendi seçimlerini kendileri yapabildikleri sürece özgürdür.

Birey özgür olmalıdır, bu onun yaşama koşuludur. Ancak aynı zamanda bir toplumda yaşamak zorundadır. Toplum yaşamında bireyin özgürlüğü çeşitli şekillerde sınırlandırılabilir. Bu toplum ya da toplumun benimsediği siyasal düzen tarafından yapılır. Toplum ve birey birbirleriyle karşılıklı etkileşim içindedir. Bu etkileşim içerisinde birey hem varolma koşulunu yaşamaya hem de toplumun yararını gözetmeye çalışır. Mill bunun

¹²⁴ Cengiz ÇAĞLA, a.g.e, s.111

için bir sistem ortaya koymaya çalışır. Bu konuyu da daha öncede bahsettiğimiz Hürriyet Üzerine isimli eserinde inceler.¹²⁵

Mill, özgürlüğün çağındaki önemini net bir şekilde kavramış ve toplumda meydana gelen değişikliklerin gidiş yönüne göre daha da önem kazanacağını öngörmüştür. Zaten özgürlük problemi yüzyıllardır önemini koruyan bir problemdir. İnsanlığın yaşadıklarına bağlı olarak kendini farklı biçimlerde ortaya koymuştur.

Dünyada meydana gelen büyük değişimlerle bireyin özgürlüklerinin daha da kısıtlandığını düşünen Mill, bu kötü gidişin önüne sağlam bir ahlaki inanç engeli koymanın doğru olacağını düşünür. Bu çerçevede düşünürsek birey sadece kanunlar olduğu için değil, kendi vicdani ile özgürlüğe saygı duymayı, pratik yaşamda kendi özgürlüğüne sahip çıktığı gibi başkalarının haklarını da gözetmeyi bir yaşam biçimi haline getirecektir.

Özgürlük bireysel olarak yaşanırken, sınırlamaları belirleyen hükümetin saygı göstermesi her şeyden önemlidir. Çünkü bu şekilde hiçbir toplum özgür olmaz. Özgürlük adını hak eden tek özgürlük, başkalarını mutluluklarından mahrum etmeye ve onların mutluluklarını elde etme çabalarına engel olmadığımız müddetçe kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz şekilde arama özgürlüğüdür.¹²⁶ Ancak hükümetler her zaman, güvenlik, düzen gibi farklı nedenlerden ötürü insanları kontrol altına alma yoluna gitmişlerdir.¹²⁷

Bütün bu nedenlere bağlı olarak özgürlük söylemi Mill'i de kendine çekmiştir.

¹²⁵ Sibel Öztürk GÜNTÖRE, a.g.e, s. 127

¹²⁶ John Stuart MİLL, Hürriyet Üzerine, s. 45

¹²⁷ A.g.e, s.46

Mill özgürlüğü sadece bireysel özgürlükler açısından ele almamıştır. Önem verdiği diğer konularda düşünme ve tartışma özgürlüğüdür.

Mill toplumda çok seslilik taraftarıdır, o, bir düşüncenin susturulmasını insan ırkına karşı suç saymaktadır. Eğer düşünce doğru bir düşünce ise insanlar yanlıştan kurtulma imkânından mahrum kalır. Eğer düşünce yanlış işe gerçeğin pekişmesi ve daha canlı bir etki bırakması engellenmiş olur. İnsanlar karşılaştıkları tutumlara göre davrandıkları ve yanılabilirliklerini çoğunlukla kabul etmedikleri için dünyaları sadece kendi çevrelerinden ibaret olur.

Her çağın tuttuğu temel düşüncelerin birçoğunu sonraki çağlar yanlış ve saçma buluyorsa, bir zamanlar genel-geçer olan birçok düşünce günümüzde kabul görmüyorsa, şimdinin genel-geçer düşünceleri de ileride kabul görmeyebilir. İnsanın yanlış olabilir diyerek düşüncelerinden vazgeçmesi, kendi özünden karakterinden vazgeçmesi olur Mill'e göre.¹²⁸

Düşünce özgürlüğünün olduğu bir ortamda tartışma özgürlüğünün olması kaçınılmazdır. İnsanların sahip oldukları düşünceleri paylaşmaları ve doğru ya da yanlış olduklarının anlaşılması bu şekilde sağlanmış olur. Tartışma yapılırken herkes kendi düşüncesini sağlıklı bir biçimde diğerine saldırmadan savunarak, düşüncelerin gelişmesine yardımcı olmuş olur. Bu şekilde özgürce kendini ifade edebilen bireyler toplumun ileriye gitmesinde pay sahibi olurlar.¹²⁹

Sonuçta düşünme ve bunu paylaşabilme insanı insan yapan özelliklerdir. İnsan bunları kullandığı müddetçe kendini gerçekleştirir. Bu nedenle düşünme kimsenin tekelinde değildir.

¹²⁸ A.g.e, s.54

¹²⁹ A.g.e, s.102

Mill, bütün bu özgürlüklere sahip toplumların ilerleyebileceğini, insanın kendini geliştirebileceği bir eğitim sisteminin kurulması gerektiğini vurgular. Bunun temelinde de araştıran, korkmadan soran ve yine yanıtlarını korkmadan ortaya koyabilen, düşüncelerini baskı altına almadan, eleştirmeyi ve eleştirilmeyi bilen insanların yetiştirilebileceği bir eğitim programının uygulanmasının bireyler ve toplum açısından en sağlıklı olacağını düşünür.¹³⁰ Bu sistem özgürlüğün bütün gelişmelerin kaynağı olmasını sağlar.

İnsan toplumda yaşaması itibarıyla hiçbir zaman, alabildiğine özgür olamaz. Bir başka bireyin hakkının başladığı noktada başka bir bireyin durması gerekir. Bu nedenle kanunlar vardır. Toplum bireylere karşı sorumludur ve karşılıklı çıkarlar için kanunlar gereklidir. Ancak bu karşılıklı ilişkide toplum bireyi aşırı kısıtlamamalı ve bireyde topluma karşı sorumluluk bilincinde olmalıdır, Mill'e göre.¹³¹

Mill için özgürlük hiçbir sınır tanımayan bir özgürlük değildir. Bireyin birey olma özellik ve yetilerini yitirmemesi için olanak tanıma, baskı ve zorlama yapmamadır. Toplum ile birey arasında doğabilecek çatışmalar da toplumun bireyi koruma sorumluluğu ve ödevinden olduğunda toplumun kural ve kanunları devreye girmektedir. Bireyin özgürlükte sınırları olduğu gibi, toplumunda sonsuz yetkisi yoktur.¹³²

Toplum ve birey karşılıklı olarak birbirlerinden edindikleri yarar neticesinde uzlaşmayı sağlayabilmelidir. Mill 'de düşüncelerini bu uzlaşmanın sağlanabileceğini düşünerek temellendirir.

¹³⁰ Sibel Öztürk GÜNTÖRE, a.g.e, s.136

¹³¹ A.g.e, s.138

¹³² A.g.e, s.141

A) DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ

Mill her zaman bireyin özgür olması gerektiğini savunmuştur. Ama birey toplum içinde yaşadığı için bu özgürlük sınırsız değildir. Siyasal toplum, kurumları yardımıyla bireyi denetler. Yasalar aracılığıyla kurallar koyar. Mill, bu yasalar ve toplumsal kurumlarla ilgili incelemelerde bulunmuş ve düşünceler ortaya koymuştur. Çünkü Mill herkesin kurumlar ve kurallar aracılığıyla aynı kalıba dökülmüş gibi olmasını doğru bulmaz.

“Bir kişi kendi işinde istediği gibi hareket etmekte özgür olmalıdır. Ama başkasının işi aynı zamanda benimde işimdir kılıfı altında bir başkasına da istediği davranmakta özgür olmamalıdır. Devlet, her bireyin kendine ait olan şeylerde özgürlüğüne saygı göstermekle beraber, bir kişinin başkaları üzerindeki iktidarını nasıl kullandığını dikkatli bir şekilde kontrol etmekle de yükümlüdür.”¹³³ Bu sayede devlete mensup olan her birey yeterince özgür olur.

Siyasal toplum içinde birey düşüncelerini rahatlıkla dile getirebilirse, çeşitlilik sağlanmış olur. Böyle bir toplum değişime ve gelişime açık olur Mill’e göre.

İnsanı insan yapan özellik düşünmedir. İnsan düşünerek kendinin ve çevresinin bilincine varır. Böylelikle kendi için gerekli olanları, doğru ve yanlış ayırt edebilme yetisine sahip olur. Bu yeti sayesinde bireye zorla bir şey dikte ettirilemez. Siyasal toplumla ilgili uygulamalar da düşünme ve tartışma özgürlüğü sayesinde aklın süzgecinden geçirilerek bireye ve topluma en uygun şekilde belirlenmiş ve gerçekleştirilmiş olur.

¹³³ John Stuart MİLL, Hürriyet Üstüne, Liberte Yayınları, s. 171

Mill, düşünce ve tartışma özgürlüğünün önemini şu cümleleri ile belirgin bir şekilde vurgulamaktadır. “¹³⁴Bir düşüncenin susturulmasındaki asıl kötülük, onun insan soyuna, yaşayan nesle olduğu gibi gelecek nesillere karşı da bir haydutluk olması; o düşünceye taraftar olanlardan daha fazla, o düşünceye katılmayanlara karşı bir soygunculuk olmasıdır. Eğer düşünce doğruysa insanlar yanlış olanı doğru olanla değiştirmek olanağından yoksun bırakılırlar: eğer yanlışsa, onlar hemen hemen aynı derecede bir yararı, yani gerçeğin haksızlıkla çarpışması sonucunda onun daha açık olarak anlaşılmasını ve daha canlı bir etki yaratmasını, elden kaçırmış olurlar.”

Bir düşünce doğru veya yanlış olabilir önemli olan, o düşünceyi herkesin kabul etmesi değildir. Önemli olan düşünceyi ortaya koyan kişiye ve düşüncesine saygı duymaktır. Her yeni düşünce toplumun ileri gitmesi için bir gelişme kat etmesini sağlamaktadır. Bu nedenle ortaya koyulan düşünceleri aklın süzgecinden geçirmeden kabul etmek yerine, herkesin eleştirisine müsaade etmek, gerçeklerin açıklıkla görülmesini ve geleceğin sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlar.

Mill, düşüncelerini dile getirirken özellikle yaşadığı dönemdeki şartlara da değinmiş ve düşünme ve tartışma özgürlüğünün önemini, dönemindeki aksaklıkları sergileyerek de belirtmeye çalışmıştır. Özgürlüğün tam olarak sağlanamaması gücü elinde bulunduranların düzeni istedikleri gibi yönlendirmelerini sağlar. “Bizim sırf toplumsal hoşgörüsüzlüğümüz kimseyi öldürmez, hiçbir fikri kökünden sökmez, ancak insanları o düşünceleri gizlemeye yada onları yaymak konusunda herhangi bir etkin çaba sarfından kaçınmaya yöneltir.”¹³⁵ Bu nedenle her kuşakta gözle görülen bir ilerleme kaydedilemez. Bir takım değişiklikler olsa, düzen değişse bile gücü elinde bulunduran erklerin olumsuz etkisi her zaman devam eder. İstenilen düzen her zaman devam eder, aykırı düşünceler öne sürenleri cezalarla sindirmek yerine kendi düzenleri içinde bastırmış olurlar.

¹³⁴ John Stuart MİLL, Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar, s. 31

¹³⁵ A.g.e, s,48

Genel düşünceden ayrılanların çekingenliğinden en çok zarar gören aykırıların düşünceleri değil, aykırı olmayanlar ve aykırılık korkusuyla düşüncelerine yılgınlık ve tutukluk gelen kimselerdir. “Parlak bir geleceğe aday olup da, kendilerini dinsiz ya da töresiz sayılabilecekleri bir duruma düşürebilir korkusuyla atılğan, güçlü ve bağımsız bir düşünce silsilesini sonuna dek izlemeye cesaret edemeyen ürkek yapılı bir yığın aydın arasında dünyanın neler yitirmekte olduğunu kim hesap edebilir?”¹³⁶

Düşünce tarihine baktığımızda durumun ümitsiz bir yapı sergilemediğini görmekteyiz. Mill’in belirttiği gibi aykırı düşüncelerde bulunanlar zarar görse bile düşünceleri hala yankılarını sürdürmektedir. Sokrates söylediklerinden dolayı idam edilmiştir, ama “kendini bil” sözü hala etkisini sürdürmektedir. Galileo ve Kopernik dünyanın durumu ile ilgili farklı durumlardan söz ettiklerinde cezalandırılmışlardır, ancak sonuçta düşünceleri varlığını sürdürmüş ve doğru oldukları ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler sayesinde sadece bilimsel anlamda değil, düşünce özgürlüğünün sağlanması anlamında da gelişmeler kaydedilmiştir. İnsanlık gördüğü birçok örnek karşısında kalıplaşmış düşüncelerin çevresinden ayrılmaya cesaret edebilmiştir.

Düşünme özgürlüğü sadece çok zeki beyinlerin dünya için büyük şeyler yapmalarını sağlamaz, normal zekâyâ sahip insanların kendilerini geliştirmelerini ve gelebilecekleri en son noktaya gelmelerini sağlar, böylelikle bilinçli bir toplum meydana gelir.

¹³⁶ A.g.e, s, 49

B) KADIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Kadın hakları konusunda yeryüzünde hiçbir zaman tutarlı bir tavır sergilenmemiştir. Şu an bile her ülkenin yasaları, gelenekleri kadınlara farklı farklı haklar tanımaktadırlar. Yasalarla yapılan belirlenimlere rağmen, toplumun kadınlar üzerindeki davranışları da farklılıklar göstermektedir. Ülkemiz bu farklılıklar açısından tam bir örnek teşkil etmektedir. Ancak bizim konumuz Mill açısından özgürlük değerlendirmesi olduğu için burada sadece onun tespitlerinden söz edeceğiz.

Mill'in yaşadığı dönem kadın haklarının savunulmasını bırakın farkında bile olunmadığı bir dönemdir.

Kadınların Köleleşmesi isimli yazısında Mill, öncelikle durum belirlemesi yapmıştır ve kadınların maruz kaldığı kötü şartları gözler önüne sermiştir.

O dönem İngiltere'sinde kadınlar bazı ülkelerin kölelerinden bile daha kötü durumdaydılar. Evlilik sözleşmeleri gereği eşlerine mahkûmdular ve çocukları üzerinde bile herhangi bir hakka sahip değillerdir.

Mill, bu duruma en azından geçici bir çözüm olarak kadınlara en azından eşini seçme hakkının verilmesini savunmuştur. Ona göre kanunlar erkeğe tam bir zorba olma hakkını tanımaktadır ancak, erkeklerin özellikleri bu tutumu biraz olsun yumuşatmaktadır. Ancak kadınlara kesinlikle eşit haklar tanınmalıdır. Bu durum her şeyin yolunda gitmesi sonucunu doğurmaya bilir, Mill' e göre. Çünkü her kadın haklarını taşıyacak olgunluğa sahip değildir. Ancak en azından kadına mülkleri ve çocukları konusunda söz sahibi olma şansı verilmiş olur.¹³⁷

¹³⁷ Cengiz ÇAĞLA, a.g.e, s. 325 – 330

Mill, bu olumlu ve kadınlara haklar taşıyan düşüncelerini sadece elde edeceği haklarla sınırlamamış, iş yaşantısı konusunda da eşitlikçi bir yapıyı temenni etmiştir. Ancak ev idaresi ve çocukların yetiştirilmesi hususunda yaptıklarının da yaşantısı olarak algılanabileceğini belirtmiştir.

Görüldüğü gibi günümüze çok da uzak olmayan bir tarihte Avrupa'da kadınlar zor şartlarda yaşamışlardır. Günümüzde kadın hakları ve insan hakları konusunda en azından sözleşmeler bazında ilerlemeler gerçekleşmiştir. Ancak kadınlar yasalarla birçok yerde erkelerle eşit haklara sahiptirler. Ancak bu tüm dünya için değerli olmadığı gibi her ülkenin her bölgesi içinde geçerli değildir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Özgürlük problemi, yıllardır siyasi ve ahlaki yaşamın en canlı ve en organize olmuş problemlerinden biridir. Çünkü insan olmanın özünüyle özdeş tutulan özgürlük, en yüce değerlerden birisi sayılmaktadır. Ancak, özgürlük konusundaki temel görüş ayrılıkları hangi koşullarda özgürüz ve hangi durumlarda özgürlüğümüz kısıtlanmış olur noktasıyla birlikte başlar.¹³⁸ Bu farklı tutumlar yıllardır süregelmıştır ve bazıları hala canlılığını korumaktadır.

Rousseau ve Mill farklı dönemlerde ve farklı düşünce çevrelerinde yaşamış iki düşünürdür. Bu farklılıklar düşüncelerinde de kendini göstermekteyse de bazı açılardan benzerliklerde göstermektedirler. Öncelikle temel benzerliklerinden biri her ikisinin de bir okul dâhilinde eğitim almamış olmalarıdır, ancak Mill babası James Mill sayesinde düzenli ve aşırı yoğun bir eğitim sürecinden geçmiştir.

Rousseau ve Mill'in en temel benzer yönü ise ikisinin de özgürlük problemi üzerinde hassasiyetle durmuş olmalarıdır.

Rousseau'nun yaşadığı dönemde bilimler ve sanatlar hızlı bir ilerleme göstermiştir. Bu ilerlemeler insanı maskelerin ardına gizlenen bir varlık haline getirmiştir, ona göre. Bireyler daha fazla mülkiyet edinmeye ve edindiği maddi imkanlarla diğerleri üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır. Bu durum da insanın özgürlüğü problemini önemli hale getirmiştir.

Düşüncelerini dile getirirken Rousseau ilk olarak insanın hiçbir etkiye maruz kalmadan yaşadığı doğal halini irdelenmiştir. Doğal halinde insan, doğada kendi başına ve diğer bireylerden haberdar olmadan bağımsız bir şekilde yaşamaktadır. Fiziksel ihtiyaçlarına ve içgüdülerine göre yaşamını şekillendirmekte, başka etkilerin baskısı altında kalmamaktadır. Rousseau,

¹³⁸ Sedat YAZICI, Felsefeye Giriş, Alfa Yayınevi, s. 199

insanın bu durumunu tam bir özgürlük olarak değerlendirmektedir. Çünkü insan toplumda yaşamadığı için, toplumun getirdiği her türlü belirlenim ve baskıdan uzaktır. Ancak burada şunu göz ardı etmemek gereklidir, doğa da yaşayan insan da doğa kanunlarının belirlenimlerinin ve sınırlarının içinde özgürlüğünü yaşayabilmektedir. Rousseau'nun belirttiği gibi birey başıboş ve sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir. Sadece toplumsal yapıdan uzaktır.

İnsanın toplumsal yapıdan uzaklığı uzun sürmez. Birey farklı yetilerle donatılmıştır. Bu yetilerden en önemlisi akıldır. Akıl sayesinde birey doğada yaşadığı deneyimleri unutmaz ve öğrenme faaliyetini gerçekleştirir. Öğrenme faaliyeti sonucu birey doğadaki saf hali ile kalmaz, gelişim gösterir. Bu gelişim farklı ihtiyaçları beraberinde getirir. Her ihtiyacını tek başına karşılayamayınca toplumsal halde yaşam başlar. Toplumsal yaşamda her birey kendi görevini yerine getirir ve iş bölümü ile hareket eder.

İnsanın toplumsal yaşama geçmesi ve sabit bir yere bağlanması ihtiyacı mülkiyet edinme durumunu ortaya çıkarmıştır. Rousseau'ya göre mülkiyet edinmenin başlaması tüm eşitsizliklerin kaynağı olmuştur. Bireyler mülkiyet edinmede eşitlik gözetmediği için, toplumsal yaşamda maddi anlamda uçurumlar meydana gelmiştir. Maddi anlamdaki bu eşitsizlikler, gücü elinde bulunduranlar tarafından siyasal yaşamda yansıtılmış ve bireylerin hakları anlamında da eşitsizlikler oluşmuştur.

Bilimler ve sanatta yer alan gelişmelerin de bireyin yaşantısına olumlu tesirler meydana getirmesi gerekirken tam aksi olmuştur, Rousseau'ya göre. İnsanın bilgisi arttıkça doğal halinden uzaklaşmış, edindiği bilgileri kendi gücünü artırmak için kullanmıştır. Sanat insanların süslü kelime oyunları ile birbirlerine karşı sahte maskeler takarak davranmalarına destek olarak kullanılmıştır.

Rousseau geline bu olumsuz durumdan en başa dönmenin mümkün olmadığını düşünerek çözümü varolan yapı içinde aramak gerektiğini

düşünmüştür. Buna bağlı olarak toplumsal sözleşme kavramını düşüncesine yerleştirmiştir. Bireylerin uzaklaştıkları doğal hallerine artık dönemeyeceklerine göre varoldukları durumda kendi haklarını koruyabilmesi ve herkesin özgürlüğünü eşit olarak kullanabilmesi için ortak bir noktada buluşması gerekir. Bu da toplumsal sözleşme ile mümkün olabilir. Her birey kendi rızası ile haklarını sözleşmeye devreder.

Sözleşme ile mükemmel bir birlik meydana getirilmiş olur. Bu düşünceleri demokrasinin temeli olur. Çünkü bireyler haklarını egemen bir güce devrederler, bu egemen varlığın koyduğu yasalara uyarak kendilerini güvence altında tutmuş olurlar. Bu gücüde kendi rızaları ve seçimleri ile meydana getirmiş oldukları için insan kendi koyduğu kurallara akli ve iradesi ile uyarak özgür olmuş olur. Aynı durum tüm bireyler için geçerli olduğundan bireyler birbirlerinin sınırlarını aşmazlar.

Bireylerin yapıları gereği kendi istençleri söz konusudur, ancak artık toplumda yaşayan ve toplumsal sözleşmeye bağlı olan birey sadece kendi menfaatine yönelik davranamaz. Yaşadığı toplumun devamlılığı için, bu toplumun genel iradesine yönelik davranmalıdır. Böylelikle genel uyum bozulmamış olur. Siyasi bir birlik içinde toplanan bireyler genel irade ile aynı amaç etrafında toplanmış olurlar.

Toplumsal sözleşmeye dayalı olarak oluşturulan bu yapının devam ettirilebilmesi gelecek nesillerin iyi yetiştirilmesi ile mümkün olacaktır. Emile isimli kitabında Rousseau bu eğitimin nasıl olması gerektiğini anlatmıştır. İnsana doğal hallerinden kaynaklanan eğilimlerin gerektiği gibi kullanılabileceği bir eğitim verilmelidir. Birey doğduğu andan itibaren yeterince özgür bırakılmalıdır. Özgür bir şekilde kararlar alması sağlanmalıdır. Bu şekilde birey aldığı kararların sorumluluğunu alması da öğrenecektir.

Bireyin özgür bir şekilde yetişmesi içinde yaşadığı toplumun eşitlikçi yapısı ile uyum içinde olmalıdır. Toplumun genel istenci ve amaçları özünsenecek şekilde yetiştirme yöntemi benimsenmelidir. Böyle yetişen bireyler ileride yönetim ile ilgili meydana gelebilecek sıkıntıları kolaylıkla aşabilecek ve özgürlüğü yaşayarak yetiştikleri içinde her zaman özgürlüğü önemseyeceklerdir. Her birey zaten özgür doğar, yaşam tarzıyla onu bu özgürlüğünden uzaklaştırmamak gereklidir.

Rousseau toplumla ilgili düşüncelerini farklı kitaplarda dile getirmesine rağmen burada anlattığımız gibi bütünlüğü olan düşünce yapısı sergilemiştir. Yaşadığı süre boyunca ceza almak pahasına gördüğü yanlışlıkları eleştirmiştir. Tıpkı yüzyıllar önce Sokrates'in yaptığı gibi birçok kişiyi rahatsız etmiştir. Hatta bunların içinde çoğu zaman ona destek çıkan yakın arkadaşları bile bulunmuştur. Buna rağmen düşüncelerini yaşantısı ile de desteklemek istediği için hiçbir zaman kendinden taviz vermemiştir.

19. yy düşünürü olan Mill' de Rousseau gibi özgürlük konusunun üzerinde hassasiyetle durmuştur. Mill, özgürlük ile ilgili düşüncelerini yaşadığı dönemin sorunlarını belirleyerek, çözüm önerileri şeklinde ifade etmiştir. Özellikle inanç, vicdan ve düşünce özgürlüğü konularının üzerinde durmuştur.

Mill'e göre insanın en önemli özelliği özgürlüğüdür, çünkü insan düşünerek kendi kararlarını kendi verebilir. Bu nedenle düşünme özgürlüğünün kısıtlanması insanın en önemli özelliğinin ondan alınmasıdır. Bu şekilde büyük bir devlet bile, düşünmeyen insanlarla hiçbir gelişme kaydedemez.

Özgürlüğe sadece bireysel açıdan bakmamıştır, bireyi toplumda yaşayan yönüyle ele alarak, toplumun özgürlüğüne de değinmiştir. İnsanlar başkasına zarar vermedikçe, davranışlarının sorumluluğunu alarak istedikleri gibi davranmakta özgürdürler. Ancak siyasi bir düzen içerisinde yaşadığımız

için uymamız gereken kurallar vardır. Bu kurallar her birimizin haklarını korur ve sınırların aşıldığı noktalarda müdahale eder. Bu noktada sözleşme düşüncesine karşı çıkar (Rousseau, Hobbes, Locke). Birey, belli kuralara uygun davrandığı müddetçe istediği haklardan yararlanmakta özgürdür. Haklarını belli bir sözleşme ile üst bir erek devretmesine gerek yoktur.

Rousseau, insanların özgürlük adına olan tüm olumsuzluklardan sözleşme yoluyla kurtulabileceklerini savunur. Yani devletin varlığı özgürlüğü korumuş olur. Mill ise toplumun zaten bir siyasal düzende yer aldığını, bu düzen içinde bireye eşitlik ve özgürlüğün sağlanabileceğini düşünür. Birey toplumda birlikte hareket ederek refah ve düzeni sağlar ve ilerleme kaydeder, Mill'e göre.

Özgürlük toplumda yaşayan her bireyin hakkıdır ve her birey eşit biçimde tüm haklardan yararlanmalıdır. Mill, o dönemdeki toplumda olduğu şekliyle zenginlerin hâkimiyetini doğru bulmamaktadır. Maddi anlamda genel bir toplumsal refaha ulaşılmalıdır. Bu sayede sadece kanunlar önünde değil, hayatın her alanında özgürlük yer alması olacaktır.

Bireylerin düşüncelerini rahatça beyan etmeleri de toplumsal refahın ve özgürlüğün gelişmesi açısından önemli bir adımdır. Düşünce özgürlüğü, yanlış düşüncelerin ayıklanmasını, doğru düşüncelerin ise pekişmesini sağlar. Toplum bu şekilde ilerler ve gelişir. Gelecek eleştirel bakış açısı sayesinde sağlam temeller üzerine oturtulmuş olur.

Bireylere eğitimle araştırmacı ve sorgulamacı bakış açısı aşılanmalıdır. Toplumun geleceğini eğitim belirler. Genç nesile öğretilenler onların geleceği doğru biçimde şekillendirilmesini sağlar. Bu nedenle eğitim bireylere yeterince özgürlük tanıyan, eleştirmelerine ve sorgulamalarına müsaade eden yapı üzerine şekillenmelidir.

Bireylerin eleştirel bakması genel düşünceden bağımsız davranabilmeleri açısından cesaret verici bir tutumdur. İnsanlık yüzyıllardır en çok hâkim olan düşünceye itiraz edememekten yada ettiğinde cezalandırılmaktan zarar görmüştür. Ancak yinede cesaretli kişiler düşüncelerini günümüze ulaştırmayı başarmışlardır. Düşünce özgürlüğünde Mill'in en çok önemsendiği konu düşüncelerini beyan etmekten yılan, aykırı görülme kokusuna sahip olan kişilerdir. Çünkü bu düşünceler arasında dünyaya faydası olabilecekken kaybolup gidenler olabilmektedir.

Eğitim yukarıda anlattığımız şekilde yapılandırıldığında ve düşünce özgürlüğü gerçekten benimsendiğinde insanlığın kazanacakları çok olacaktır.

Mill, tüm bu özgürlüklerin kadınlara da eşit bir şekilde sunulmasından yanadır. Ona göre kadının vasfı sadece evde oturmak değildir. Kadınlar da toplumun birer üyesidir ve gelecek nesilleri yetiştirmektedirler, kadınlara da eşit haklar her alanda sağlanmalıdır. Kadınlarda oy kullanabilmeli entelektüel yaşamda yerini alabilmelidir. Mill yaşadığı dönemde bunun pek mümkün olamayacağını gördüğünden kadınlara en azından eşini seçme hakkının verilmesinden yana bir tavır sergilemiştir. Aslında düşünceleri her alanda eşitlik temenni ettiğini göstermektedir. Ancak yaşadığı dönem için bunun kolay ve hızlı bir şekilde olamayacağını da bilincindedir.

Rousseau'da ise kadın evdeki görevlerini yerine getirir ve çok iyi bir eş, iyi bir anne olmaya çalışır. Buna bağlı olarak çocuklukta verilen araştırmacı ve bireyin kendi tecrübesine dayalı eğitimden sonra, kadına iyi bir eş ve anne olmakla ilgili görevler öğretilir. Bu düşüncelerde yaşadıkları dönemdeki sosyal yapının etkisi büyüktür. Ancak eğitimle bireylerin ve toplumun istenilen seviyeye geleceği düşüncesinde Mill ile benzerlik göstermektedirler.

Eğitimle ilgili düşünceler belirten birçok düşünürümüz gibi, bireyi yetiştiren ebeveynin, bireyin yetiştiği çevrenin ve edindiği tecrübelerin önemi noktasında ortak düşüncelere sahiptirler.

Rousseau bireyin özgür bir biçimde kişiliğinin şekillenmesi gerektiğini belirtmiştir. Çocuk doğduğu andan itibaren serbest bırakılmalı, tecrübelerini kendi kazanmalıdır sadece gerekli noktalarda ebeveynleri müdahale etmelidir. Mill’ in düşünceleri de Rousseau ile benzerlik göstermektedir. Mill de bireyin doğal eğilimlerinin bilincinde olarak yetiştirilmesi gerektiğini vurgular. Yine aynı şekilde birey kendi tecrübeleri ile hayatı öğrenmelidir. Ayrıca eleştirel ve sorgulamacı bakış açısına sahip olabilmesi için serbest bırakılmalıdır.

Mill’ in düşüncesinde hâkim olan bir kavram da, Jeremy Bentham ve James Mill’in etkisiyle “fayda” kavramıdır. Bireyler kendilerini mutlu edecek olanı kendileri için iyiye isterler. Bireyler arasında faydadan ötürü çıkabilecek olan problemleri, eğitim aracılığıyla öğretilen olan, bir takım hareket ve kurallardan oluşan ahlak sistemi engeller. Bu düşünce teorikte sorunları eğitimle halledilebilecek gibi gözükse de pratikte başarılı olma şansı düşüktür. Çünkü bireyler özgür bırakıldıklarında kendileri için iyiye isteme konusunda sınır tanımayabilirler.

Mill, faydayı ele alırken aşırıya gitmemiştir. İnsanların farklılıklarını dikkate almıştır. İnsan sadece maddi zevklerle donatılmış değildir, manevi tatminler de söz konusudur. Bu nedenle bireyler adalete saygı göstererek, eşitliği ön planda tutarak davranışlarda bulunmalıdırlar.

Rousseau, toplumsal yapıda bireyin faydasını değil, bireyin istencinin genel istençle uygunluğunu önemsemiştir. Toplumun düzeni için bireylerin istençlerini birbirleri ile uyumlu hale getirmeleri gerektiğinin önemi üzerinde durmuştur.

Rousseau ve Mill, çağdaşlarına göre farklı düşünceler dile getirerek, günümüzde de hala eserlerine başvuru alan isimler olmuşlardır. Özgürlükle ilgili söylemlerinin her noktası uygulanabilir olmasa da insanlığa eşitlik temelinde yaklaşarak, kimsenin bir başkasının hakkına kast etmemesi konusunda belirttikleri düşünceler dikkate değerdir.

Günümüzde Rousseau'nun anlayışını her yönüyle savunan kalmamıştır. Rousseau aşırı devletçi bir yapıyı savunmuştur. Bu düşünceleri de yerini yeni anlayışlara bırakmıştır. Zaten değişen ihtiyaçlar ve toplumsal yapı yeni çözümleri gerektirmektedir.

Rousseau'nun günümüze en önemli etkisi ise eşitliğe ve bireyin haklarına dikkat çeken düşünce yapısıyla bugünkü demokrasinin temellerini atmış olmasıdır. Genel tanım itibarıyla demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesidir bilindiği gibi. Rousseau da bireyin haklarını bir üst erke devrettikten sonra onu denetlemesi ve uygun olmayan durumlarda değişiklik yapmasının mümkün olduğunu belirtmesiyle, halka yönetimde söz sahibi olma hakkını tanımıştır. Ayrıca bireyler kendi iradeleri ile bir araya geldikleri için kimse diğesinin haklarına zarar veremeyecektir. Bu tutumda bugünkü yönetim anlayışlarına temel olmuştur.

Mill ise hem siyasi düşünceler tarihini hem de liberal düşüncüyü etkilemiştir. Özgürlüğü her anlamda ele almasıyla, özgürlüğün en büyük savunucularından olmuştur. Özgürlüğün tam olarak sağlanması ise haklara saygılı bir yönetim ile mümkündür. Halkın hepsi tüm kararlara katılamayacağı için temsil sistemi ile siyasi düzen sağlanmalı ve toplumun menfaatleri düşünülmelidir. Bu şekilde bireylerin faydası da toplumsal yaşam içinde göz ardı edilmemiş olur. Mill'e göre iktisadi hayatın düzenli olması da adaletin ve eşitliğin sağlanması için önemlidir. Klasik liberaller gibi tam bir serbestlik yerine, devletin adaleti sağladığı bir iktisadi sistemi doğru bulur. Bu fikirleri ile daha geniş bir perspektifi olan liberal bir düşünür olarak ele alınmış olur.

Sonuç olarak insan, zgr bir varlıktır. Çünkü dünyaya seçimlerini yapabilecek donanımıla gelmiştir. Ancak ele aldığımız düşünürlerden ve yaşadığımız hayattan hareketle görmekteyiz ki, sınırsız özgürlük diye bir şey yoktur.

zgrlğe materyalist bir açıdan bakarsak, doğanın sınırlarının olduğunu fark ederiz. Birey sadece doğanın kendine izin verdiği sınırlar içinde seçimler yapabilir. Bu seçimler noktasında özgürdür. Tam tersine özgürlüğe dini bir pencereden bakarsak birey Tanrı'nın belirlediği sınırlar içerisinde, yine Tanrı'nın ona verdiği irade gücüyle yaşantısını sürdürür ve kararlar alır. Hayatta karşılaştıkları karşısında zgr iradesi ile seçimler yaparak ve akklı sayesinde başkalarına zarar vermeden yaşamını sürdürür.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU Tezer, John Stuart Mill, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1931

AKTAN Coşkun Can, İ. Yaşar VURAL, Özgürlük Yazıları, Çizgi Kitabevi, Konya, Ağustos, 2003

BERTEN Andre, P. SİLVEİRA, H. POURTOİS, Liberaller ve Cemaatçiler, çev: B. DEMİR, M. DEVELİOĞLU, Z. Ö. Ü. ENGİN, E. ERGEZENE, S. KOÇ, E. ÖZKAYA, Ç. TANYAR, M. Z. ÜSKÜL, D. YILMAZ, Dost Yayınları, Ankara, 2006

CEVİZCİ Ahmet, Aydınlanma Felsefesi Tarihi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002

COPLESTON Frederick, çev: Aziz Yardımlı, Felsefe Tarihi Aydınlanma, İdea Yayınları, İstanbul, 2004

ÇAĞLA Cengiz, Mill, Say Yayınları, İstanbul, 2007

ÇİĞDEM Ahmet, Aydınlanma Felsefesi, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993

GÖKALP Nurten, "Thomas Aquinas ve İrade", Felsefe Dünyası, 2001/2, sayı 34

GÖKBERK Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000

GÜNTÖRE Sibel Öztürk, John Stuart Mill'in Ahlak Anlayışı, İlya Yayınevi, İzmir, 2004

HANÇERLİOĞLU Orhan, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982

LOCKE John, Hükümet Üzerine İkinci İnceleme, çev: Fahri Bakırcı, Babil Yayınları, Ankara, 2004

MACHİAVELLİ Niccolo, Çev. Semra KUNT, Prens, Alkım Yayınları, Ankara, Ocak, 1997

MİLL John Stuart, Hürriyet Üstüne, Çev: Mehmet Osman Dostel, Liberte Yayınları, Ankara, 2004

..... , Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar, Çev: Âlime Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 2005

PEİRCE C. S. , W. JAMES, C. I. LEWİS, J. DEWEY, G.H MEAD, Felsefi Metinler: Pragmatizm, çev: A.DOĞAN, B. GENÇ, C. TÜRER, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 2004

RAWLS John, Siyasal Liberalizm, çev: Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ocak, 2007

ROUSSEAU Jean Jacques, Toplum Sözleşmesi, Çev: M. Tahsin Yalım, Devin Yayınları, İstanbul, 2004

..... , İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev: R.Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul 2006

..... , Emile, Çev: Ülkü Akagündüz, Selie Kitapları , İstanbul , 2006

..... , İtirafı 1, Çev: Serkan Özburun, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000

..... , İtirafı 2, Çev: Serkan Özburun, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003

..... , Bilimler ve Sanat Üzerine Söylev, Çev: Selahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007

..... , Yalnız Gezenin Düşleri, Çev: Ester Yanarocak,
Bordo-Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2005

ŞAHİN Tahir Erdoğan, Siyaset Bilimine Giriş, Dikey Yayınları, Ankara, 2006

TİMUÇİN Afşar, Felsefe Sözlüğü, İnsancıl Yayınları, Ağustos, 1998

VERGARA Francisco, Çev : Bülent Arıbaş , İletişim Yay., 1.Baskı, İstanbul,
2006

YAYLA Atilla, Liberalizm Liberte Yay. 4. Baskı, Ankara, 2002

YAZICI Sedat, Felsefeye Giriş, Alfa Yayınevi

WOKLER Robert, Rousseau, Çev: Cemal Atilla, Altın Kitaplar Yayınevi,
İstanbul, 2003

ÖZET

ER, Name, Jean Jacques Rousseau ve John Stuart Mill'de Özgürlük Problemi, Yüksek Lisans, Ankara, 2009

Özgürlük, insanlık tarihi içinde her zaman önemli bir yer işgal etmiş bir kavramdır. İnsanların toplum olmaya başlamasından itibaren bireyselliğin farklı boyutlarının ön plana çıkmasıyla önem kazanmıştır. Yüzyıllardır, insanlar özgürlük için ölmüş ve öldürmüşlerdir. Bu önemli problem üzerinde düşünmek ve çözüm yolları aramak felsefenin görevi olmuştur. Hakkında çok konuşulmuş ve birçok fikir ortaya atılmıştır. Yaşanan şartlar ve değişimler gösteriyor ki gelecekte de konuşulmaya devam edilecektir. Rousseau ve Mill'de özgürlük konusu üzerinde özellikle düşüncelerini belirtmiş iki düşünürdür. Bu iki düşünürümüze göre de insan olmanın en önemli özelliği özgürlüktür.

Rousseau, özgürlüğü insanın doğası gereği varolan bir özelliği olarak görürken, bilim ve sanatların meydana getirdiği değişimlerin insanı doğal ve özgür halinden uzaklaştırdığını belirtir. Ona göre insan saf bir haldeyken bilimler ve sanatın gelişmesi insana yapay birçok vasıf yüklemiştir. İnsanlar yalancı ve ikiyüzlü mahlûklar olmuştur. Birbirlerini etkilemek için sahte davranışlara başvurur olmuşlardır. Bu düşüncelerde Rousseau'nun yaşadığı dönemin etkileri göz ardı edilemez. Bu dönemde insanların yaşadığı çalkantıların etkisi onun düşüncelerinde oldukça dikkati çekmektedir.

Özel mülkiyet, kavramı da Rousseau tarafından eleştirilen kavramdır. Özel mülkiyet, insanlar arasındaki uzaklığı artıran bir diğer etken olmuştur. Bireyler maddi imkânlarıyla birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bu durum da insanların saf ve doğal hallerine dönmesinin mümkün olmadığını düşünen Rousseau, bireylerin özgürlüklerini toplum karşısında koruyabilmeleri için sözleşme ile hakların eşit şekilde dağıtılmasını önerir. Bu sözleşme ile hak ve özgürlükler düzenlenerek toplumda uyum ve düzen sağlanmış olur.

Mill, özgürlüğü değerlendirirken çağının problemlerine ışık tutmuştur. Köklü değişimlerin ve devrimlerin yaşandığı bu dönemde özgürlük, gündemdeki en önemli maddelerden biri olmuştur. Ancak koşulların değişmesine bağlı olarak farklı boyutlarda ele alınmıştır. Bireysel özgürlüklerin bazılarında biraz ilerleme kaydedilmesinin yanında düşünme ve tartışma özgürlüğü konular gündeme gelmiştir.

Mill, düşünce özgürlüğünün toplumu yanlışlıklardan kurtaracağını düşünür. Bireylerin düşüncelerini rahatlıkla açıklamaları sayesinde, yanlış kanılar fark edilerek, doğrular pekiştirilmiş olur, ona göre. Düşünceleri kısıtlamak, insanın kendini ifade etmesini engellemek toplum içinde kurulacak en büyük baskı olmaktadır. Birey, özgür olduğu kadar toplumda yaşadığının bilincinde olmalı ve toplumda bireye saygı duymalı. Bu ilişkide hiçbirinin hakları ve yetkileri sonsuz değildir. Yani Mill, sınırsız bir özgürlüğü değil, bireyin haklarının çiğnenmediği aynı zamanda toplumun da öneminin korunduğu bir anlayışı savunmaktadır. Özgürlüğü savunurken Mill, kadın ve erkek arasında bir ayrım götmemiştir. Çağında hâkim olan bazı düşüncelerin aksine kadınların toplumsal hayatın her alanında yer olmasını desteklemiştir. Bu düşüncelerinden Mill'in özgürlükçü yapı yanında, bazı konularda eşitlik yanlısı olduğunu da görmekteyiz.

Felsefe tarihinin iki farklı döneminde yer almış ve farklı havaları teneffüs etmiş bu iki düşünür, özgürlüğe verdikleri önem konusunda tarihte önemli bir yer işgal etmektedirler. İkisinin de düşünceleri dönemlerine ışık tutmuş ve hala başvurulana temel düşünürler arasında yer almışlardır.

Anahtar Sözcükler

1. Özgürlük
2. Jean Jacques Rousseau
3. John Stuart Mill

ABSTRACT

ER, Name, Jean Jacques Rousseau and John Stuart Mill's Liberty Problem, Master, Ankara, 2009

Freedom has always been an important notion in the history of humanity. It has come into question with the growing emphasis of the different dimensions of individualism from the beginning of the community life. For centuries, humans had killed and been killed for freedom. Therefore, thinking on this notion and finding solutions became a natural mission of philosophy. Life conditions and changes have proved that this notion will be center of discussion in philosophy in the future. Rousseau and Mill are particularly important philosophers, studying on this notion. According to them, freedom is also the most spectacular characteristic of the humanity.

From the point of view of Rousseau, freedom is a natural characteristic of humanity and the changes in the science and art deviates humans from their natural and free form. Furthermore, these changes caused the artificial characteristics of humans and humans became bilateral and liar. However the effect of conjecture of Rousseau life on these thoughts should not be neglected. The swash humans faced in this era shaped his thoughts.

Private property is another notions criticized by Rousseau. Private property has become another factor that increases the distance between humans. Individuals tried to gain control on each other by using their financial status. As a result of this, it became impossible for human to return to their natural and pure form. In order to prevent this, Rousseau proposes a global agreement among humans to distribute rights evenly. With this agreement, rights and liabilities are arranged, harmony and regulation are achieved.

While Mill was assessing freedom, shed light on the problems of his era. In this era, where the radical changes and revolutions happened, freedom was one of the most important notions. But according to the changes in the conditions, it was assessed from different perspectives. Minor

progress in the personal rights and right of thought and discussion were observed.

According to Mill, freedom of thought rescues the society from mistakes. When individual thoughts are declared freely, wrong beliefs are realized and truths are strengthened. Restrictions and hindrances on the thoughts are the most powerful pressure in the society. On the other hand, even though individual should live in freedom, society life should not be neglected and individuals should respect to each other. In this relationship, rights and freedom are not unlimited. As a result, Mill proposes a limited freedom and mutual respect. While Mill was arguing freedom, he did not discriminate between male and female. On the contrary of the popular thoughts of his era, he proposes the participation of women in the society life. These show that Mill thought equality in some other issues besides the general freedom.

Two above-mentioned philosophers, who lived in different eras in different conditions, are important figures in the history of philosophy in terms of their emphasis on freedom. Thoughts of both of them shed light their era and are still counted as the primary resources of researches.

Key Words

1. Liberty
2. Jean Jacques Rousseau
3. John Stuart Mill